

A. AZ INTERDISZCIPLINÁRIS KERET DISZCIPLÍNÁI

Ez a szekció a *pszichológia* és az *empirikus metodológiák* szektorokba sorolható tanulmányokat tartalmaz: (a) a *pszichológia* szektorhoz tartozik PETHŐ GERGELY tanulmánya, aki egy szemantikai kérdés kognitív pszichológiai megközelítésével foglalkozik; (b) az *empirikus metodológiák* szektora három, *A kis hercegre* vonatkozó, annak mind verbális, mind ikonikus komponensét érintő, kreatív gyakorlatot mutat be ugyanazoktól a szerzőktől, akik a 10. kötetben e mű kizárólag verbális komponensét érintő kreatív gyakorlatok eredményeiről számoltak be.

Pszichológia

A POLISZÉMIA KEZELÉSE A KÉTSZINTŰ ÉS A PROTOTÍPUSELMÉLETI SZEMANTIKÁKBAN

PETHŐ GERGELY*

1. A poliszémia hagyományos értelmezései

A poliszémia vagy többjelentésűség jelensége a nyelvészeti szemantikának egyik legrégebben felfedezett és a kutatók által számos irányból megközelített témája. Természetesen már az ókorban észrevették, hogy bizonyos szavak a valóság különféle, de egymással valamilyen módon összefüggő, egymásra hasonlító jelenségeire utalhatnak. E kérdéskör vizsgálatával egészen a nyelvészetnek mint önálló tudománynak a kialakulásáig a filozófia foglalkozott, és még századunkban is a nyelvfilozófia egyik lényeges, gyakran tárgyalt témáját képezi.

A poliszémiát a nyelvészet hagyományosan a lexémák, nem pedig a szóalakok és szövegszavak tulajdonságaként kezeli¹. A poliszém szó (tudniillik lexéma) egy jellegzetes példája a magyarban a *körte*, amely a valóságban található objektumok két diszkrét osztályának elemeire utalhat: egyfelől egyfajta gyümölcsre, másfelől mesterséges tárgyakra, amelyek megfelelő foglalásban elhelyezve világítani képesek². A többjelentésű szavak egyértelműsítése használatuk (kontextusba helyezésük) által valósul meg, amikor is rendszerint világossá válik, hogy a lexéma lehetséges jelentései közül melyiket hordozza az adott szóelőfordulás:

- (1) *Ott egy körte az asztalon.* (a) *Edd meg, neked hoztam.*
(b) *Add ide, légy szíves! Be szeretném csavarni.*

Mivel a megnyilatkozások megértésekor mindig az adott szóelőfordulásokat kell értelmeznünk, így a természetes nyelvi szemantika is elsősorban ezekkel foglalkozik (ennek értelmében beszél CRUSE 1986. 1–22 a szójelentés kontextuális megközelítéséről)³.

Míg ezt az irányt követve a kontextusba ágyazott szóelőfordulások jelentésviszonyairól különösen az utóbbi évtizedekben számos eddig ismeretlen és érdekes jelenséget tárt fel a nyelvtudomány, arról nem sok szó esett (és egyáltalán nem tekinthető sem tisztázottnak, sem pedig triviálisnak e probléma megoldása), hogy hogyan helyezhetők el ezek az újabb felismerések a *lexéma—szóalak—szóelőfordulás* hármasságról alkotott, klasszikusnak mondható képünkben.

A nyelvészeti irodalom általában azokat a szavakat tekinti többjelentésűnek (poliszémnek), amelyek két vagy több olyan jelentést fejezhetnek ki, amelyek bár egymástól világosan különválaszthatók, mégis összefüggnek egymással. Így a *körte* többjelentésű szó (lexéma) által megnevezhető tárgyak két osztályt alkotnak, köztük a kapcsolatot pedig hozzátvetőlegesen alaki hasonlóságuk teremti meg. Nem tekinti viszont poliszémnek ez a hagyományos felfogás azokat a szavakat⁴, amelyek jelentései között nincs hasonlóság, például az *ég* szót a következő környezetekben:

- (2) (a) *Ég a gyertya.*
(b) *Szép kék az ég.*

Nem minden esetben egyértelmű, hogy egy adott szó többjelentésű-e, vagy két önálló lexémáról kell beszélnünk, amelyeknek paradigmáiban található azonos alakok is (ez a probléma értelemszerűen csak akkor merülhet fel, ha a két lexémajelölt morfológiai szempontból hasonló módon viselkedik, és azonos szófaji kategóriába sorolható). Ilyenkor két szempont figyelembevételét javasolja a jelentéstan hagyományos koncepciója: a) amennyiben a két lexémajelölt etimológiai szempontból azonos eredetű, nem szükséges különválasztanunk, hanem egy közös, többjelentésű lexémához rendelhetjük őket; ilyen például az említett *körte*, valamint a *csiga*, a *sarok*, a *toll* stb.; b) amennyiben azonos eredetűek, de az anyanyelvi beszélők már nem érzik a kapcsolatot az egyes jelentések között, külön lexémának tekintjük őket, például angol *pupil₁*, 'pupilla', *pupil₂*, 'tanuló'⁵. A homonímia és a poliszémia elválasztása még ezáltal sem oldódott meg tökéletesen, mert számos határesettel találkozhatunk, amikor e kritériumok alapján nem sorolhatók be megnyugtatóan az adatok. Példaként említhető a *daru* szó, amelynek a jelentései között hasonló kapcsolat van, mint a *csiga* jelentései között (továbbá mindkét említett szempontból értékelhető lenne poliszém lexémaként is), az ÉKSz. viszont két, azonos alakú lexémához rendeli azokat, vélhetően részben azért, mert a két jelentéshez kapcsolódó morfológiai paradigma bizonyos pontokon elkülönült egymástól. Tovább bonyolítja a helyzetet az úgynevezett grammatikai homonímia jelensége, amely megnevezése alapján a homonímia egy fajtájának tűnik, mégsem illik bele a fentebb vázolt képbe, tudniillik olyan szóalakot is jellemezhetünk így, amelynek két vagy több interpretációs lehetősége nem külön lexémákhoz tartozik, hanem egyazon lexémának morfológiai paradigmáján belül csupán különböző pontokon helyezkedik el (például az *eszem* szóalak megfelelő kontextusokban az *eszik* lexéma tárgyas — 3. személyű tárgyra utaló — és alanyi ragozási sorának kijelentő mód jelen idő egyes szám 1. személyű elemeként is realizálható).

Amint a fentebb vázoltakból világosan látszik, a poliszémia jelenségének ez a hagyományos, kifejtett szemantikai elméletre nem támaszkodó felfogása komoly, bármilyen szintű adekvátságra igényt tartó jelentéstani feldolgozásokban nem alkalmazható, mivel

preteoretikus (és hibás, mert a szükséges mértékben nem differenciált) terminusokra és nem kellően motivált fogalmakra épít. Ennek a hiányosságnak a felszámolására, tehát a poliszémia kérdéskörének elméleti szempontból is megalapozott, rendszeres kezelésére alkalmas leíró keretet javasol a kétszintű szemantika néven ismert természetes nyelvi jelentéstani elmélet, amelyet a későbbiekben fogok bemutatni.

A nyelvfilozófia is alaposan foglalkozott a szavak többjelentésűségének kérdéskörével. Már ARISZTOTELÉSZ javasol egy eljárást annak eldöntésére, hogy egy szónak mi-kor van több jelentése, elkülönítve ezt a jelenséget egyrészt a homonimiától, másrészt pedig a referencia viszonylag gyenge meghatározottságától, tehát hogy például a *virág* szó nem többjelentésű annak ellenére, hogy rózsákra és tulipánokra is utalhat. A kérdéskör további irodalma olyan hatalmas terjedelmű, hogy itt akár csak nagy vonalakban történő áttekintésére sem vállalkozhatok. Ki szeretné vizsgálni QUINE *Word and object* című klasszikus művére (1960/1980.), amelyben ismerteti a természetes nyelvi jelenségek jelentésének meghatározhatóságával kapcsolatos problémákat, és ahol kísérletet tesz egyrészt a poliszémia, másrészt pedig más, rokon jelenségek jellemzésére⁶, ugyanis ez a munka bizonyos értelemben a klasszikus analitikus nyelvfilozófia jelentésről alkotott képének reprezentatív összefoglalása. Bár QUINE e művében a természetes nyelvi jelentésekkel kapcsolatban számos érdekes kérdést érint, szempontunkból elsősorban azok az elkülönítések a fontosak, amelyeket a szójelentések nem egyértelműségének tipológiájaként javasol (elsősorban a logikai szemantika megközelítésmódját alkalmazva, tehát az igazság, a referencia, a hatókörök stb. fogalmaira alapozva elgondolásait), és amelyek bizonyos pontokon túllépnek a hagyományos nyelvészeti jelentéstanban általában elfogadott (és fentebb vázolt) fogalmi elkülönítéseken.

Mindenképpen lényeges az a különbségtétel, amelyet QUINE a tulajdonképpeni többértelműség (amelyet ő *ambiguity*-nak nevez), a referenciális bizonytalanság (*vagueness*), valamint az általános jelentés (*generality*) elválasztására javasol. Bizonytalan ennek értelmében egy kifejezés jelentése (vonatkozása), ha a) adott esetben nem vagyunk biztosak abban, hogy az általa jelölt dolognak hol húzódnak (időbeli, térbeli stb.) határai, illetve b) nem tudjuk biztosan eldönteni, hogy egy adott dolgot megnevezhetünk-e ezzel a kifejezéssel vagy nem⁷. Így például a *hegy* szó vonatkozása bizonytalan, mert nem dönthető el, hogy hegymászás közben adott esetben mikortól mondhatjuk azt, hogy a hegyen vagyunk (tehát a hegynek mint fizikai objektumnak hol vannak a határai), másrészt pedig azért, mert bizonyos esetekben nem (illetve csak a *hegy* szó jelentésének önkényes és konvencionális pontosítását követően) dönthető el, hogy egy adott domborzati alakzat hegy-e, vagy csupán domb. Mivel a bizonytalan szavaknak minden esetben vannak olyan jelöleteik, amelyekre világosan alkalmazhatók, így a referenciális bizonytalanság jellegzetessége, hogy az olyan mondatoknak az igazságértékét érintetlenül hagyja, amelyekben egy adott bizonytalan jelentésű szó általában elő szokott fordulni⁸; például amikor hegyekről beszélünk, általában kétségtívül *hegynek* nevezhető dolgokra gondolunk, és nem határesetekre.

A többértelműség jelenségét ettől világosan elkülönítendőnek tartja QUINE. Többértelmű egy szó abban az esetben, ha egy adott dologra igaz lehet ez a szó és egyszersmind tagadása is; tehát például, ha egy madárra mutatok az állatkertben, mondhatom azt, hogy

(3) *Amit látsz, az (bizonyos értelemben) daru, de (más értelemben) nem daru.*

ezért a *daru* szó többértelmű⁹.

Végül általános jelentésű szóról (*general term*) beszél QUINE abban az esetben, ha egy szó különböző dolgokra utalhat, amelyek valamilyen módon hasonlítanak egymásra (és így egy közös kategória alá sorolhatók). Ilyen például a *gyümölcs* szó, amely egyaránt utalhat almára, görögdinnyére, szőlőre stb. anélkül, hogy többértelmű lenne az említett kritérium alapján¹⁰.

Megjegyzendő, hogy a QUINE által javasolt fogalmak nem komplementerek (és így végső soron ugyanolyan okból nem építhető rájuk közvetlenül a szójelentések adekvát kategorizálási rendszere, mint a hagyományos nyelvészeti szemantikára): ha egy lexéma többértelmű a fentebbi értelemben, akkor egyes jelentéseiben lehet bizonytalan referenciájú, ezek bizonyára rendszerint általánosak, sőt valószínűleg bizonyos ritkább esetekben az egyes jelentések maguk is viselkedhetnek többértelműként¹¹.

2. A poliszémia kérdésköre két kognitív jelentéstani elméletben

Amint az előző fejezetben vázoltam, mind a hagyományos nyelvészetben, mind pedig a nyelvfilozófiában születtek javaslatok a természetes nyelvi kifejezések jelentésének megközelítésével kapcsolatos azon problémák megoldására, amelyek ezeknek a kifejezéseknek a különböző természetű többértelműségeiből adódnak, de a javaslatok közül egyik sem bizonyult megfelelőnek. A továbbiakban két olyan modern, önmagát a nyelvtudomány kognitív vonulatába soroló elméletet mutatok be, amelyek e problémákat egy alapvető szemléletbeli váltásra alapozva kívánják kezelhetővé tenni. Az új szemléletnek, amely ezeknek az elméleteknek a háttérében meghúzódik, alapvető eleme, hogy a természetes nyelvek viselkedését csak abban az esetben magyarázhatjuk meg, amennyiben azt rekonstruáljuk, hogy a beszélők mely (az elméjükben valamilyen módon tárolt) szabályrendszer alapján képesek használni az adott nyelvet, illetve hogy ezek a szabályok hogyan működnek a nyelv használatakor. Így ez a szemlélet elveti mind az elsődlegesen logikai megalapozottságú jelentéstani megközelítéseket, mind pedig a pusztán az adott nyelvi adatok feldolgozására vállalkozókat, tehát a strukturalista nyelvészet hagyományát követőket, illetve csak annyiban fogadja el ezek eredményeit, amennyiben azok pszichológiai realitása valószínűsíthető.

Az alábbiakban bemutatandó két jelentéstani elméleten kívül igen nagy számú, poliszémiával is foglalkozó nyelvészeti elmélet ismeretes, például a NUNBERG (1980.), CARAMAZZA – GROBER (1976.), PUSTEJOVSKY – BOGURAEV (1993.) által képviseltek; ezek áttekintésére viszont nem vállalkozhatom. Egyrészt e megközelítések rendszeres áttekintése messze túlmutat e tanulmány keretein, és hosszú távú kutatási feladatot jelenthetne, másrészt pedig a jelen tanulmány szempontjából nem is lenne igazán ésszerű, ugyanis ezek az elméletek rendszerint csak bizonyos részletkérdésekben térnek el az általam választott két rendszer valamelyikétől, és így az alábbiakban megfogalmazottak mutatis mutandis értelmezhetők ezekre is.

2.1. A „kétszintű” szemantika elmélete

E természetes nyelvi szemantikai elméletet MANFRED BIERWISCH dolgozta ki, és a nyolcvanas évek eleje óta elsősorban német nyelvterületen használták fel a lexikális szemantikában, főként melléknévek jelentésváltozatainak modellálására.

A kétszintű szemantika¹² klasszikus kifejtéseként BIERWISCH (1983e.)-t tartjuk számon, bár ugyanő már valamivel korábban is kifejtette (kisebb, lényegtelennek mondható eltérésekkel) mind jelentéstani elképzeléseit (BIERWISCH: 1983b., 1983c.), mind pedig az ezek háttérében álló nyelvelméletet (1983d., különösen 1983a.). Ez utóbbi a nyelv moduláris koncepciójának egy változata: BIERWISCH úgy véli, hogy egyfelől az emberi kogníció különböző, egymástól részben független működési elvekkel rendelkező tartományokra tagolódik, ezen belül pedig a nyelvképesség maga is moduláris felépítésű, elkülönülő szintaktikai, morfológiai, szemantikai stb. részrendszerekből áll¹³. BIERWISCH ezek közül elsősorban a szemantikai modul felépítésével, illetve ennek az interakciós (pragmatikai) modullal való kapcsolatával foglalkozott saját munkáiban, míg a fonológiai és szintaktikai modulra vonatkozóan a generatív nyelvészet feltevéseit fogadta el irányadónak¹⁴.

Míg a mai szemantikai kutatás zöme a 80-as években (a logikai szemantika örökségként) elsősorban a mondatok jelentésével foglalkozott, BIERWISCH jelentéstani elmélete az egyes lexémák jelentésének belső struktúrájából indul ki. Elképzelései igen tömören a következőképpen foglalhatók össze (BIERWISCH 1983e. 65 kk. alapján):

Bármely *u* kifejezés egy *ins* inskripcióból (amely egy fizikailag jellemezhető jel) és egy *l* — a nyelvhasználó által ehhez az inskripcióhoz rendelt — struktúrából alkotott rendezett pár, *l* pedig rendezett hármas, amelynek tagjai az *ins*-hoz rendelt *pt* (fonetikai reprezentáció), *syn* (szintaktikai reprezentáció), valamint *sem* (szemantikai reprezentáció):

$$(4) u = \langle ins, \langle pt, syn, sem \rangle \rangle.$$

E három reprezentáció¹⁵ a nyelvhasználó kognitív tudásrendszerén belüli grammatikai rendszerhez kapcsolódik. Egy *ct* kontextusra vonatkoztatva ehhez az *u* megnyilatkozáshoz a nyelvhasználó egy kontextuálisan meghatározott *m* megnyilatkozásjelentést rendel hozzá, amelynek következtében *u*-ból kontextuálisan interpretált kifejezés (*mu*) lesz:

$$(5) mu = \langle ins, \langle \langle pt, syn, sem \rangle, ct, m \rangle \rangle.$$

Mind a kontextus, mind az *m* jelentés(representáció) az ember fogalmi (konceptuális) rendszeréhez kapcsolódó reprezentáció. Mivel a konceptuális rendszer a modularista kognícielméletek szerint önálló, a nyelvi rendszerhez képest részben autonóm modul, így az ahhoz kapcsolódó tényezők vizsgálatát és pontos felépítésük leírását BIERWISCH nem a nyelvészet, hanem a kognitív pszichológia valamely másik diszciplínája feladatának tartja. E nyelvelméleti keretben a jelentéstani két probléma megoldására vállalkozhat, illetve kell vállalkozzon.

- (6) Hogyan épülnek fel a nyelvi kifejezések *sem* mentális reprezentációi?
 (7) Hogyan megy végbe a *sem* és a *ct* alapján az *m* jelentés mentális levezése?

Míg az előbbi probléma a tulajdonképpeni grammatikai rendszer szemantikai részrendszerének a jellemzését követeli, addig az utóbbi ugyanennek a részrendszernek a konceptuális rendszerrel való kölcsönhatására kérdez rá. BIERWISCH kitér a mentális lexikonnak mint a grammatikai rendszer egyik komponensének a szerepére is: a mentális lexikonban szereplő *LE* lexikai bejegyzések (amelyek tulajdonképpen a nyelv szavainak mentális reprezentációi) maguk is több összetevőből állnak (egybehangzóan a generatív grammatika lexikonelméletével):

$$(8) LE = \langle P, MS, SEM \rangle$$

ahol *P* a szó fonológiai struktúrája, *MS* a morfológiai és szintaktikai tulajdonságainak az összefoglalása, végül *SEM* azt határozza meg, hogy a lexikai elem, amennyiben összetett kifejezésben (például mondatban) jelenik meg, hogyan járul hozzá annak az *u* kifejezésnek a *sem* szemantikai reprezentációjához¹⁶. A *SEM*, illetve *sem* (mentális) reprezentációk több tekintetben alulspecifikáltak az *m* megnyilatkozásjelentéshez képest. Ezt az alulspecifikáltságot grafikusán lambda-operátorok és egzisztenciális kvantorok segítségével ábrázolhatjuk (BIERWISCHT követve), kezdve az olyan (a formális nyelvekből jól ismert) eseteken, ahol arról van szó, hogy a személyes névmások vonatkozását a kontextus (*ct*) rögzíti, olyan szokatlanabb és jellegzetesen természetes nyelvi megoldásokig, mint például az *ébreszt* (*wecken*) ige alábbi szimbolikus grafikus szemantikai reprezentációjában¹⁷ a kauzatív cselekvést jelölő *Z* változó egzisztenciális kvantifikációja:

$$(9) \lambda X \lambda Y \exists Z [TUN(X, Z) \text{ UND } CAUS(Z, WERD(SCHLAF Y, NEG(SCHLAF Y)))]$$

amely azt fejezi ki, hogy valamely *Z* tevékenységet végez *X*, amelynek következménye *Y* felébredése, de az ige szemantikájának mentális reprezentációjában (amint ezt a grafikai is tükrözi) nincs megszabva, hogy pontosan mi ez a tevékenység; lehet rázás, hangos zene hallgatása, meglepett kiáltás, egy ajtó kinyitása stb.

Bár BIERWISCH a jelentéstannak a hetvenes években bekövetkezett fejlődését követve, a fentihez hasonló, logikai elemeket tartalmazó formulákat használ a szójelentések megjelenítésére, e természetes nyelvi szemantikának nem áll kidolgozott formális rendszer a háttérben, és BIERWISCH, amint maga is utal rá, illetve amint egész koncepciója alapján is nyilvánvaló, azon túl, hogy (például QUINE-tól eltérően) nem a logikai szemantika feltevéseiből és fogalmaiból indul ki, ezeket nem is fogadja el minden esetben. Az általa alkalmazott szimbolikus notáció elsősorban a szójelentést felépítő komponensek közötti relációk minél egyértelműbb kifejezésére, illetve a szintaktikai modullal való kapcsolat megteremtésére szolgál.

Maguk a jelentéskomponensek nem a szemantikai modulban lokalizálhatók, hanem a konceptuálisban, tehát fogalmak (pontosabban fogalmakra egy-egyértelműen hivatkozó

indexek); a szemantikai modul feladata (amint a fent vázolt nyelvelméletből is látható) ezeknek a fogalmaknak a nyelvi kifejezésekhez való hozzárendelése¹⁸. BIERWISCH döntését, hogy — más kognitív szemantikai elméletekkel szemben (lásd alább) — külön modult feltételez erre a célra, az indokolja, hogy számos olyan szemantikai jelenség figyelhető meg, amely nem vezethető le triviálisan az egyes lexémákhoz közvetlenül hozzárendelhető fogalmak struktúrájából, ellenben úgy megmagyarázható, ha feltételezünk egy különálló szemantikai modult, amely a lexéma és a fogalom között „közvetít”¹⁹.

Ezeknek a jelenségeknek az egyik csoportja, amelyet BIERWISCH a fent említett írásaiban elemez, a lexémák poliszémiájához kapcsolódik. Ennek klasszikus példája a *Schule* 'iskola' lexéma esete. E lexémának, amint BIERWISCH kifejti (1983e. 81 kk.), különböző jelentéseit figyelhetjük meg (példaképpen az általa megadott német mondatok alábbi magyar megfelelőiben):

(10) <i>Az iskolának lapos teteje van.</i>	'építmény'
(11) <i>Az iskola egy nagyobb összeget adományozott.</i>	'intézmény'
(12) <i>Nagyon élvezi az iskolát.</i>	'folyamatok összessége'
(13) <i>Az iskola a civilizáció alapjainak egyike.</i>	'intézmény mint elv'

A kétszintű szemantika szellemében ezekhez a jelentésváltozatokhoz egyetlen közös szemantikai reprezentációt (*SEM*, lásd fentebb) rendelhetünk, amely grafikusán a következőképpen jeleníthető meg:

- (14) $\lambda X [CÉL X W] \quad | \quad W = OKTATÁSI \text{ ÉS } TANULÁSI FOLYAMATOK.$

Ez a mentális reprezentáció, mint látható, aluspecifikált, tudniillik nincsen benne rögzítve a szó (10–13) alatti értelmezéseinek egyike sem; az aktuális jelentésváltozat specifikálása a kontextuális értelmezés során, tehát meghatározott kontextusba (például mondatba) helyezést követően történik, és így az (5) séma szerint nem a *sem*-ben, hanem az *m* megnyilatkozásjelentésben realizálódik²⁰. BIERWISCH szerint így nem a szójelentés szabja meg, hogy az *iskola* lexémának milyen értelmezési lehetőségei vannak, hanem a konceptuális rendszerünk (az iskolákról tárolt ismereteink, hogy tudniillik az iskola egyfajta intézmény, amelyhez egy vagy több épület szokott tartozni, ahol az intézményre jellemző tevékenység folyik stb.).

A *poliszémia* terminus használata ezen a ponton indoklásra szorul, ugyanis BIERWISCH leszögezi, hogy az általa elemzett lexémák (például a *Schule*) nem poliszémek abban az értelemben, ahogyan a *poliszémia* kifejezést a hagyományos nyelvészeti jelentéstanban használják (amint azt fentebb ismertettem, tehát ahogy például a *toll* szó poliszém), hanem itt a tulajdonképpeni poliszémiánál szűkebb körű, kevésbé erős jelentésvariációról van szó. Míg ez kétségkívül indokolt és elfogadható álláspont²¹, a későbbi szakirodalom (mind a kétszintű szemantika, mind pedig alternatív elméletek követői) többnyire nem vette figyelembe BIERWISCHnek ezt a terminológiai megállapítását, és következetesen *poliszémiaként* emlegeti a kérdéses jelenségcsoportot. Így (igen

kellemetlen módon) a *poliszémia* szó maga is poliszémnek tekinthető (mivel a különböző jelentéstani irányzatok különféle értelemben használják), ezt a zavaró terminológiai problémát pedig eddig nem tisztázták megnyugtató módon. A továbbiakban a status quot követve a kétszintű szemantikán belül *poliszemiának* nevezem azt a jelenséget, amikor egy lexéma több jelentésváltozata ugyanazon kiinduló *SEM* reprezentációból vezetődik le konceptuális eltolással (lásd alább); (viszonylag önkényesen) *homonímiának* pedig azt, amikor egy szóalak két különböző, kontextuálisan specifikált jelentéséhez nem rendelhető olyan közös szemantikai reprezentáció, amelyből ez a két jelentés konceptuális eltolás révén levezethető volna²². A homonímia speciális eseteként bevezethetjük a *relatív lexikai homonímia* fogalmát, amelyet arra a jelenségre használunk, amikor egy morfológiaileg egységes viselkedésű szó (lexémajelölt) két különböző, kontextuálisan specifikált jelentéséhez nem rendelhető olyan közös szemantikai reprezentáció, amelyből ezt a két jelentést konceptuális eltolással le tudnánk vezetni. Ennek megfelelően a *toll*, a *daru*, a *levél* és a poliszémia további klasszikus példái világosan a homonímia alá tartoznak (és így *toll*₁, *toll*₂ stb. önálló lexémáknak tekintendők)²³. Ha a *homonímia* terminust e definíció értelmében használjuk, akkor már nem állnak fenn a homonímia és a poliszémia elkülönítésével kapcsolatos (fentebb vázolt) problémák, és empirikusan (például pszicholingvisztikai kísérleti módszerekkel) eldöntendő kérdés, hogy vitatható esetekben poliszemiáról vagy homonímiáról van-e szó²⁴.

Visszatérve az *iskola* lexéma kétszintű szemantikai elemzésére: azok az eszközök, amelyek a kétszintű szemantikában az egyes értelmezési lehetőségeket (jelentésváltozatokat) realizálják, az úgynevezett konceptuális eltolás és a konceptuális differenciálás. Az előbbi az adott lexikai jelentést (*SEM* reprezentációt) egy bizonyos fogalom érvényességi körébe „tolja el”, annak a fogalomnak rendeli alá; így például az *iskola* (14) alatti jelentésmagja konceptuális eltolás következtében a (10) alatti kontextusban a következő, teljesen kifejtett jelentéssé alakul:

(15) λX [ÉPÜLET X ÉS CÉL X W] | $W =$ OKTATÁSI ÉS TANULÁSI FOLYAMATOK.

A konceptuális eltolás itt alkalmazott művelete szimbolikusan a következőképpen jellemezhető:

(16) λSEM λX [ÉPÜLET X ÉS SEM X]

amely (14)-gyel mint argumentummal kitöltve adja (15)-öt. Az *iskola* további, (11–13) alatti kontextuális jelentésváltozatai hasonlóképpen adódnak, ha (16)-hoz hasonló (megfelelően módosított) eltolási műveleteket alkalmazunk²⁵.

A második derivációs művelet, a konceptuális differenciálás ennél korlátozottabb erejű, amennyiben nem utalja a *SEM* reprezentációkban megadott jelentést tőle független fogalom alá, hanem a benne eleve megtalálható konceptuális tartalmat pontosítja valamilyen, többnyire igen nehezen megragadható módon. A differenciálás valamely, a kiinduló reprezentációban szereplő paraméter kitöltését jelenti (technikailag egy benne sze-

replő egzisztenciálisan kvantifikált változóhoz rendelődik valamilyen érték). BIERWISCH e művelet példájaként a *(meg)ért (verstehen)* ige jelentésének különböző kontextuális változatait említi (1983e. 76):

- (17) *Faulkner* nehéz megérteni. egyértelműsíthető mint:
(18) *Faulkner beszédét* nehéz megérteni.
(19) *Faulkner cselekedeteit* nehéz megérteni.
(20) *Faulkner írásait* nehéz megérteni.

Ezekben a mondatokban a *megért* igei lexéma által jelölt fogalom véleménye szerint minden esetben azonos, csak a megértés különböző módozatairól van szó a különböző kontextusokban (tudniillik a megértés — a kérdéses információ feldolgozása — érdekében végbement mentális tevékenység más-más jellegű)²⁶.

A kétszintű szemantika harmadik alapvető művelete, amelynek révén a konceptuális modul kiválasztja, hogy egy adott kontextusban az adott lexikai egység számára lehetséges, derivált jelentésváltozatok közül melyik realizálódik, az úgynevezett szelekció. A következő mondatok jól illusztrálják ennek működését:

- (21) *Péter a rendőrségről a tűzoltósághoz ment (hogy ott találkozzon Imrével).*
(22) *Péter a rendőrségtől a tűzoltósághoz ment (tudniillik dolgozni).*²⁷

Attól függően, hogy a *rendőrség* lexéma melyik jelentésvariánsa — az 'épület' (amelyhez *-ről* rag kapcsolódik) vagy az 'intézmény' (amelyhez *-től* rag) — szerepel a mondatban, a *tűzoltóság* lexéma is vagy az egyik, vagy a másik jelentésváltozatban kell hogy szerepeljen. A szelekció ebben a mondatban kiköti, hogy ha az egyik lexikai egységen egy adott konceptuális eltolás hajtódik végre, akkor a másikon ugyanezt az eltolást kell végrehajtani. A szelekció egyik leglényegesebb jellegzetessége, hogy egy lehetséges értelmezése szerint szemben áll a szigorú értelemben vett kompozicionalitás elvével: egy mondatrész jelentését befolyásolja egy másik mondatrész választása, azaz nemcsak az elemi kifejezések jelentésének összeadódásával jön létre a komplex kifejezés jelentése (amint a kompozicionalitás elve megkövetelné), hanem a komplex kifejezés (valamely részének) jelentése is befolyásolja egy adott részének a jelentését²⁸. Azt viszont, hogy a szelekció pontosan hogyan működik, sem BIERWISCH, sem követői nem dolgozták ki²⁹.

Minden hiányossága ellenére a kétszintű szemantika a poliszmia igen jól megalapozottnak tűnő, elegáns és rendkívül gazdaságos feldolgozására képes. Az *iskola* lexéma fentebb, (10–13) alatt bemutatott konceptuálisan interpretált jelentésvariánsait egy, az adott lexikai elem szemantikai reprezentációja által meghatározott fogalomcsalád elemeinek tekinthetjük (vö. BIERWISCH: 1983e. 81 kk.). Hasonló (a specifikálatlan jelentésmagokból konceptuális eltolások révén nyerhető) fogalomcsaládokat figyelhetünk meg például a következő lexémák esetében: *egyetem, múzeum, bíróság, parlament, színház, bank, biztosító, gyár* stb., és így az *iskola* kapcsán megfogalmazott szabályszerűségek elegendőnek bizonyulnak e további szójelentés-variációk leírására is.

Amint fentebb említettem, a poliszemiával kapcsolatos jelenségek alkotják a két-szintű szemantika alapvető feltevésének — egy a konceptuális rendszertől részben független szemantikai modul posztulálásának — a jogosságát alátámasztó érvek egyik nagy csoportját. A másik, a szakirodalomban ritkábban szereplő csoportot a kontrasztív szemantika egyes felismerései alkotják³⁰. Előfordulnak bizonyos esetek, amikor úgy látszik, hogy bár a különböző nyelveket beszélőknek a fogalmi rendszere bizonyos pontokon bizonyára megegyezik, mégis különböző módon vannak lexikalizálódva ezek a fogalmak. Előfordul például, hogy bár egy adott fogalommal mindkét adott nyelv beszélői rendelkeznek, mégis csak az egyik nyelvben nevezhető meg az illető fogalom önálló lexémával. Például sok nyelvben nincs a magyar *hátrál* igének megfelelője, bár az ehhez kapcsolódó fogalommal nyilván ezeknek a nyelveknek a beszélői is rendelkeznek, és körül is képesek írni azt egyéb nyelvi eszközökkel. Nem kell, hogy egy adott fogalomhoz tartozó lexéma teljesen hiányozzon egy adott nyelvből; ezzel rokon jelenség az is, amikor a kérdéses fogalomnak és egy hozzá hasonlóknak a lexikai kifejezése egybeesik. Egy példát véve a testrésznevek köréből: a magyar nyelvben ugyanaz a szó — az *ujj* — megnevezheti mind a felső, mind az alsó végtagokon található ujjakat (amelyekhez pedig bizonyára más fogalmaink kapcsolódnak), ellentétben sok más nyelvvel (például az angollal és a némettel), ahol a fogalmak különbözőségének megfelelően önállóan lexikalizálódott e két testrész elnevezése, sőt tulajdonképpen összefoglaló elnevezéssel sem rendelkeznek ezek a nyelvek. Másfelől előfordulnak olyan esetek is, amikor két nyelvben ugyanahhoz a fogalomhoz kapcsolódó lexikai egységek közül az egyiknek korlátozottabb a disztribúciója, mint a másiknak (ilyenkor az előbbi „specializáltabb” jelentéséről beszélhetünk). Példaként említhetők a következő mondatok:

(23) *Tegnap este betörték a Kossuth utcai rendőrségre.*

(24) *Gestern abend wurde *in die Polizei/in das Polizeigebäude in der Schillerstraße eingebrochen.*

Míg a magyarban a *rendőrség* lexéma mind az 'épület'-ként, mind az 'intézmény'-ként való használatot megengedi, addig német megfelelője speciálisabb jelentésű, az előbbi jelentésváltozatot nem engedi meg, és erre csak a szintén korlátozott jelentésű *Polizeigebäude* 'kb. rendőrőrs' szó alkalmazható általában. A kétszintű szemantika keretében és terminológiáját használva, ezt a jelenséget úgy értelmezhetjük, hogy míg a magyar lexéma esetében mindkét konceptuális eltolási lehetőség realizálható, addig a németben a *Polizei* lexéma szemantikai mentális reprezentációjában az 'épület' fogalmi körbe való eltolás valamilyen módon le van tiltva. Az eddigiekben illusztrált kontrasztív megfigyelések magyarázatára a következőkben ismertetendő holisztikus jellegű kognitív szemantikák (amelyek különálló szemantikai modullal nem számolnak, és a szavak jelentését közvetlenül fogalmakkal azonosítják) viszont nem látszanak alkalmasnak.

2.2. A prototípuselmélet és a prototípus-szemantikák

A prototípuselmélet, amely a nyolcvanas évek során rendkívül népszerűvé vált, E. ROSCH-nak a 70-es években megjelent munkáira megy vissza, amelyekben a valóság

nyelvi kategorizálásáról alkotott ismereteinket alapjaiban megkérdőjelező, rendkívül izgalmas megfigyeléseit tette közzé. A kategorizálásról (tehát az általunk észlelt jelenségek fogalmi kategóriákba sorolását jelentő mentális tevékenységről) szóló hagyományos elméletet ARISZTOTELÉSZre vezetik vissza³¹. E szerint egy dolognak egy adott kategóriába való sorolhatósága attól függ, hogy teljesülnek-e erre a dologra az illető kategóriához való tartozás feltételei (a kategória definatorikus kritériumai). Ezeket a feltételeket a kategorizáció hagyományos elmélete a következőképpen jellemzi:

- (25) a. A feltételek egyenként szükségesek és összességükben elégségesek.
- b. Csak két eshetőség képzelhető el: egy adott feltétel vagy teljesül (tehát az illető dologra igaz), vagy nem (tehát hamis); egyéb lehetőség — tehát hogy az illető dolog csak nagyjából teljesít egy feltételt, vagy hogy „jobban” vagy „kevésbé jól” teljesíti azt, mint egy másik dolog — nem képzelhető el. E két jellemző alapján ezek a feltételek definatorikusak, tehát ezek alapján egyértelműen meghatározható, hogy egy illető dolog besorolható-e egy adott fogalom alá vagy sem.
- c. A feltételek azonos státussal rendelkeznek; nincs olyan lehetőség, hogy a kategóriához való tartozásnak az egyik fontosabb vagy kevésbé fontos feltétele, mint a másik.

Az, hogy a klasszikus elmélet így gondolja el a kategóriákba sorolást, azzal függ össze, hogy milyennek látja magukat a fogalmi kategóriákat. Ennek sarkalatos pontjai a következők:

- (26) a. A kategóriák éles határokkal rendelkeznek.
- b. A hozzájuk rendelhető dolgok egyenrangúak: nem tehetünk különbséget abban a tekintetben, hogy egy dolog inkább a kategóriához tartozik vagy kevésbé.
- c. A kategóriák egymás között egyenrangúak, ami azt jelenti, hogy ha egy illető dolog két kategóriába is besorolható, akkor nem rangsorolhatunk közöttük abban a tekintetben, hogy inkább az egyikbe vagy a másikba szeretnénk sorolni a dolgot.³²

Mint ismeretes, ilyen elvek szerint felépülő kategóriák a nyelvtudományban a fonológián belül igen jól alkalmazhatónak bizonyultak a 20. század első felében, és így a jelentésstanban is teret nyert a hasonlóan elgondolt disztingtív szemantikai jegyek alkalmazása. Amint viszont ROSCH, majd később sok más kutató kísérletei alapján világossá vált, az általában vett emberi kategorizációnak ez a felfogása világosan felismerhetően nem felel meg a tényeknek (és így a természetes nyelvi szemantika elméletében sem fogadható el). Kiderült, hogy az emberi elmében tárolt fogalmi kategóriákról a (26) alatt felsorolt megállapítások egyike sem tartható.

- (27) a. Amint például az elsők között LABOV klasszikus kísérlete (1973.) igazolta, egyrészt a kategóriák rendelkeznek egy központi tartománnyal, amelyben az illető kategória legjobb képviselői helyezkednek el, másrészt pedig szomszédos kategóriák (például a *pohár* és a *csésze*) között gyakran létezik egy meglehetősen széles átmeneti sáv. Ez utóbbiban olyan objektumok kapnak helyet, amelyeknek a besorolásával kapcsolatban bizonytalanok az erre felszólított nyelvhasználók, és bár véleményük megegyezik arról, hogy melyek a szóba jöhető kategóriák középponti elemei, a határeseteket mégis különbözőképpen sorolják be³³.
- b. A bizonytalan határok ellenére viszonylag megbízható módon és pontosan meg lehet határozni azt, hogy egy kategóriába sorolható objektumok egyenként mennyire jó vagy rossz képviselői annak a kategóriának. Így például amikor ROSCH híres kísérleteiben³⁴ arra szólította fel a beszélőket, hogy rangsorolják egy hétfokozatú skálán a *bútorok*, *gyümölcsök*, *madarak*, *szerszámok* stb. kategóriák megadott képviselőit, viszonylag egybehangzó válaszokat kapott.
- c. Az emberi kogníció konceptuális rendszerében világosan megfigyelhetők bizonyos preferenciaviszonyok. Amikor egy adott objektummal állunk szemben, és az az objektum többféle, a fogalmak hierarchikus rendszerében különböző szinteken helyet foglaló fogalmakhoz rendelhető hozzá (például *élőlény*, *állat*, *emlős*, *kutya*, *komondor*), akkor az emberek gyakran nagyon erős tendenciát mutatnak egy bizonyos kategorizálási lehetőség előnyben részesítésére. A preferált kategória (jelen esetben a *kutya*) a kategóriák hierarchiájában rendszerint az úgynevezett generikus³⁵ vagy bázis szinten foglal helyet, amelynek elemeit azért részesítik előnyben a beszélők, mert (egy bizonyos, itt nem részletezhető értelemben³⁶) ezek hordozzák a hierarchián belül a legnagyobb információtartalmat.

Arra is történt kísérlet, hogy az új felismeréseket integrálják egy klasszikus, strukturalista szemantikai alapokon nyugvó jelentéselméletben. Ilyen vállalkozásnak tekinthető CRUSE munkája (1986.), amely a szójelentések rendszerét bizonyos alapvető lexikai relációk (például szinonímia, antonímia stb.) alapján építi fel, és bár a hagyományos, az adott lexikai egység általi megnevezhetőség szükséges és elégséges feltételeit megadó szemantikai jegyeket (jelentéskomponensek) elveti, bevezet egy funkció szempontjából ehhez hasonló elméleti konstruktumot, a *szemantikai tulajdonságot*, amely viszont nem ad meg sem szükséges, sem elégséges feltételeket, valamint nem két-, hanem többértékű.

A kutatás zöme viszont más irányban indult el, és ez a tendencia érvényesül ma is: olyan alapvetően új kognitív szemantikai (és nyelv-) elméletek jöttek létre, amelyek

legalábbis részben kifejezetten a prototípuselméleten nyugszanak, és elvetik a strukturalista szemantika elképzeléseit és a kategóriákról vallott felfogását. Két ilyen, több szempontból rokon elmélet áll a figyelem középpontjában: LAKOFFÉ és LANGACKERÉ³⁷. Bár e két elmélet részleteiben eltérően gondolja el a nyelv működését, bizonyos alapvető feltételeik tekintetében megegyeznek. Ezek közül a szemantika szempontjából talán a legfontosabb, hogy a kogníciót nem moduláris felépítettségűnek tartják, tehát olyan átfogó, általános alapelvek által irányított szerkezetként gondolják el, amelynek nincsenek elkülöníthető, egymástól elhatárolható, bizonyos részfeladatokra specializálódott részrendszerei; így ezeket az elméleteket a szakirodalom a modularista megközelítésekkel szembeállítva holisztikusnak nevezi³⁸. Ennek megfelelően nem feltételeznek autonóm konceptuális és szemantikai rendszert sem, hanem jó közelítéssel azt mondhatjuk, hogy a lexémák és egyéb nyelvi elemek (például morfémák) jelentését a hozzájuk rendelt fogalommal azonosítják. A polisziémia jelenségét (így a fentebb röviden kifejtett eseteket is) a fogalmak polisziém voltával magyarázzák, és így implicit módon feltételezik, hogy a különböző nyelveket beszélő emberek különböző fogalmi rendszerekkel rendelkeznek. A radikális nyelvi relativizmus csapdáját úgy kerülik el, hogy azt feltételezik, hogy a fogalmak polisziémiáját (illetve általában szerveződését) univerzális kognitív szabályszerűségek határozzák meg, és ezekhez képest másodlagos jelentősséggel bír az, hogy az egyes nyelvekben pontosan milyen fogalmi struktúrák realizálódnak.

Bár e kognitív szemantikai elméletek rendszerint feltételezik, hogy léteznek olyan kognitív mechanizmusok, amelyek meghatározzák azt, hogy milyen jelentésváltozatokat képes felvenni egy polisziém fogalom, ezeknek a mechanizmusoknak (amelyek a kétszintű szemantika konceptuális műveleteivel lehetnének összevethetők) a kidolgozására nem fordítottak figyelmet, mivel általánosan alkalmazott alapelvük, hogy az interpretáció szabadsága jóval lényegesebb jellemzője a természetes nyelvi kifejezéseknek, mint bármilyen jellegű kötöttség³⁹. A prototípuselméleti fogalmak alapvető jellegzetessége, hogy nem feltétlenül léteznek olyan jellemzők (jegyek), amelyek egy-egy fogalom alá tartozó összes dologra igazak volnának (amint ezt a kategorizáció klasszikus elmélete elgondolja), hanem a fogalomhoz tulajdonságok egy adott halmaza rendelhető, amelyből a fogalom alá tartozó dolgok eltérő módon részesülnek. Például a madarak kategóriájának megadhatók bizonyos közös szemantikai jegyei (például tojást rak, csőre van), viszont vannak bizonyos tulajdonságok, amelyek egyes madarakra jellemzők, másokra azonban nem (például repülni tud, tollai vannak, jellegzetes madáralakja van, szárnyai vannak, nem háziasított stb.). Minél több ilyen tulajdonság jellemző egy adott madárfajra, annál jobb képviselője az a madarak kategóriájának.

A polisziém fogalmak annyiban speciális esetei e prototipikus szerveződésű kategóriáknak, hogy egyáltalán nem létezik olyan átfogó tulajdonság, amely jellemző lenne egy fogalom alá sorolható minden dologra (vagy ha létezik is ilyen, az túlságosan általános ahhoz, hogy bármi haszna legyen a kategorizáció során), és így e fogalmak a wittgensteini családi hasonlóságok elve alapján épülnek fel⁴⁰: míg a fogalom minden képviselőjére található legalább egy másik képviselő, amellyel legalább egy közös tulajdonsággal rendelkeznek, előfordulnak olyan képviselők is, amelyek páronként semmiben sem hasonlítanak. A *játékok* WITTGENSTEIN által példaként említett kategóriájában pél-

dául a sakk bizonyos tekintetben hasonlít a teniszre (többnyire ketten játsszák egymás ellen), a tenisz a röplabdára (labdák két térfél közötti röptetésére épül), a röplabda az úgynevezett kidobós játéokra (labdajátékok), a kidobós játék a kártyajátékokra (szórakoztatás a céljuk), a kártyajátékok a rulettre (alapvetően szerencsejátékok), ellenben aligha találunk (WITTGENSTEIN szerint) közös tulajdonságokat például a sakk és a röplabda vagy a tenisz és a rulett összevetésekor. A prototípuselméleti alapú kognitív szemantikák művelői úgy vélik, hogy a poliszémia jelenségei ugyanezen az alapon írhatók le, így például az angol *climb* 'mászik, emelkedik' ige és az *over* 'fölé, fölött stb.' prepozíció jelentései egyaránt családi hasonlóságok alapján szerveződnek⁴¹. Bár e kategóriák szerveződésének részletkérdéseiben a különböző irányzatok képviselői nem értenek egyet, e szemantikai elméletek között ebben a tekintetben nincsenek áthidalhatatlan tartalmi ellentmondások, és a különféle általuk javasolt modellek tulajdonképpen egymásnak elsősorban formai variánsai⁴².

3. A kétszintű szemantika és a prototípuselmélet találkozási pontjai

Miután áttekintettük a kétszintű szemantika és a prototípuselmélet alapvető feltevéseit, és láttuk, hogy miképpen helyezhető el a poliszémia jelensége a természetes nyelvi lexikai egységek jelentéséről alkotott képükben, a továbbiakban azt fogom megvizsgálni, hogy e két elméletnek melyek azok a pontjai, amelyeken kiegészítésre szorulnak, majd megvizsgálom, hogy lehetséges-e a két elmélet bizonyos lényeges elgondolásainak összehangolása annak érdekében, hogy egy hatékonyabb, a jelenségek jóval nagyobb körének megnyugtató kezelésére alkalmas rendszerhez jussunk.

3.1. Megjegyzések a prototípuselmélettel kapcsolatban

A prototípus-szemantikáknak súlyos gyengéje⁴³, hogy általában csak elemi kifejezések (szavak) jelentéseivel foglalkoznak, és nem térnek ki arra a kérdésre, hogy hogyan megy végbe a komplex kifejezések (például szókapcsolatok és mondatok) jelentéseinek a megalkotása (bár ez a kritika például LANGACKER elméletére nem érvényes). A kétszintű szemantika teljes apparátusa ellenben a kezdetektől fogva úgy épült fel, hogy miután az elméletet kellő alapossgal kifejtették a kutatók, rekonstruálni lehessen segítségével, hogyan jut el a nyelvhasználó a szavak szemantikai reprezentációjából kiindulva (amint fentebb említettem, a kompozicionalitás elve és bizonyos konceptuális szelekciós, változók behelyettesítését végző stb. műveletek alapján) a komplex kifejezések interpretációjáig, támaszkodva a világról alkotott különféle ismereteire és a kontextus által adott támaszokra. E rendszer működőképességét igazoló gondolatkísérletként fogható fel BIERWISCH – LANG (szerk.): 1987., amelyben egyes, kiterjedést jelentő melléknevek (*hosszú, széles* stb.) szemantikai és szintaktikai viselkedését párhuzamosan is vizsgálták. Míg tehát a komplex kifejezések jelentésének a kezelése világosan helyet kap a kétszintű szemantikában, addig a klasszikus prototípuselméletből teljesen hiányzik ez a szempont. Pedig azt, hogy itt nem csupán triviális jelenségekről van szó, viszonylag könnyen szemléltethetjük. KLEIBER (1990/1993. 96–8) utal arra az érdekes tényre, hogy például a *sárga kutya* összetett kifejezés által jelölhető objektumok prototipikus (tehát centrális,

legjellemzőbb) példája nem azonos egyszerűen a *sárga* és a *kutya* prototipikus példájának az egymásra vetítésével, ugyanis itt a sárgának egyértelműen valamely más árnyalata számíthatunk, nem pedig a prototipikus alapszínre (a citromsárgára). Kétségtelen, hogy a melléknevek kezelése a szemantika egyik legbonyolultabb kérdésköre, és ez különösen megnehezíti a prototípuselmélet helyzetét ebben az esetben. E problémának ennél sokkal általánosabb érvényű jellegére utalnak viszont a következő példák: *a repülőgép repül*; *a repülőgép szárnya*. Míg a *repülőgép* (bár nem kevésbé prototipikus szerveződésű fogalom, mint a *kutya*) értelmezése e komplex kifejezésekben nem okoz problémát, világos, hogy a *repül* nem a prototipikus repülést jelenti (tehát a madár repülését, amely együtt jár a szárnyak csapkodásával, jellegzetes szakaszos mozgással stb.), és a *szárny* sem a prototipikus szárnyat (tudniillik a madár szárnyát).

További komoly problémát jelent annak a kérdése, hogy hogyan modellezhető a prototipikus szerveződésű fogalmak mentális reprezentációja. Alapvetően kétféle elgondolás rajzolódik ki ennek kapcsán: Az egyik vélemény szerint bizonyos fogalmak reprezentációjában szerepel egy (esetenként több) mentális kép (egy úgynevezett Gestalt), amely a fogalom tipikus képviselőjét ábrázolja, és feltünteteti ennek jellegzetes tulajdonságait. Így például a *MADÁR* fogalomhoz tartozik egy rigó képe, amelyen látszik, hogy a rigónak tolla, szárnya és csőre van stb. Ha az ember a világban általa megfigyelt jelenségeket akarja kategorizálni, összehasonlítja a jelenség képét az elméjében tárolt különféle mentális képekkel, és amelyik kategóriához tartozó mentális képhez a legközelebb áll a megfigyelt kép, az alá sorolja be a kérdéses jelenséget.

Míg ez a megoldás egyfelől jól alkalmazhatónak tűnik, másfelől pedig igen kényelmes megoldást jelent (ugyanis e reprezentációk pontosabb jellemzésének feladatát egyértelműen elvlasztja a nyelvészet feladatkörétől, és a perceptuális rendszert vizsgáló diszciplínák vizsgálódási körébe utalja át), nyilvánvaló, hogy nem minden esetben alkalmazható. Ezért, amint fentebb is említettem, a prototípuselmélet képviselői többnyire úgy vélik, hogy a fogalom alá tartozás (és a fogalmon belüli centrális helyzet) bizonyos tulajdonságokhoz kötődik, amelyekkel a kategorizálandó dolog adott esetben vagy rendelkezik, vagy nem. E tulajdonságokat viszont csak úgy gondolhatjuk el, hogy maguk is fogalmak; így pedig egyenesen a fentebb (a *sárga kutya* és egyéb példák kapcsán) kifejtett problémába ütközünk: ha például a *repülőgép* kategóriához rendelhető egyik tulajdonság az, hogy *repülni tud*, akkor ennek a kategóriának nem lenne szabad működnie, tekintve, hogy a *repülés* (és így a *repülni tudás*) prototipikus példája a repülő madár.

Bár az utóbbi, reprezentációval kapcsolatos probléma megoldásában a kétszintű szemantika segítségével sem jutunk sokra, mégis fontosnak láttam megemlíteni.

3.2. A kétszintű szemantika kibővítésének lehetőségei

A 2. fejezetben láthattuk, hogy a hagyományos, szemantikai jegyeket alkalmazó strukturalista szemantika nem alkalmas a prototípuselmélet által megfigyelt jelenségek feldolgozására. Elsősorban az a kérdés merül fel, hogy ez a kritika mennyiben érinti a kétszintű szemantikát, illetve ha érinti, milyen további feltevések elfogadásával védhető ki.

A kétszintű szemantika irodalmában tudomásom szerint nem foglalkoztak érdemben a prototipikalitás kérdéskörével, bár ezt több ponton is nehéz megkerülni. A továbbiak-

ban megpróbálom néhány olyan esetet sorra venni a kétszintű szemantika modelljében, ahol célszerűnek tűnik prototipikalitási jelenségek jelenlétének feltételezése, tehát amelyek alapján érdemesnek tarthatjuk a prototipikusság fogalmának a bevezetését az azt mindeddig figyelmen kívül hagyó elméletbe. Mindezek során feltételezem, hogy a kétszintű szemantika képviselői nem azért mondtak le a prototípuselmélettel való szembesülésről, mert e két elgondolás között alapvető ellentmondás van (amint például TAYLOR véli, vö. 1994.), vagy mert általában elutasítják a prototípuselmélet felismeréseit, hanem sokkal inkább azért, mert az eddig vizsgált jelenségek kapcsán nem tartották szükségesnek e fogalom bevezetését.

Amint BIERWISCH is említi (1983e. 88), kétségtelen, hogy bár a kétszintű szemantika alulspecifikált szemantikai reprezentációkból indul ki, és ezekből vezeti le adott kontextusban a konceptuálisan teljesen specifikált megnyilatkozásjelentéseket, a beszélők mégis előnyben részesítenek bizonyos variánsokat olyan előfordulások interpretálásakor, amelyek több jelentésváltozat realizálását is lehetővé teszik (tehát ahol a kontextus alapján egy adott kifejezés többféleképpen is értelmezhető). Ő ezekben az esetekben jelöltségi tényezők közrejátszását feltételezi (erre viszont csupán utal, feltevését nem fejtí ki), de valószínűleg prototípuselméleti megközelítés lehetősége is felvethető. Így a fogalomcsaládokat elgondolhatjuk úgy, hogy vannak középponti és kevésbé középponti tagjaik aszerint, hogy ezekhez a tagokhoz milyen konceptuális műveletek, illetve hány művelet egymás utáni felhasználásával jutottunk el; ez esetben a megfigyelhető prototipikalitási jelenség pusztán procedurális tényezők összehatásának következménye, és reprezentációs szinten nem kell foglalkoznunk vele⁴⁴.

Ennél izgalmasabb kérdésnek látszik az, hogy hogyan utalhatunk az egyes jelentésváltozatok prototipikus viselkedésére (ezen az általánosabb jelenségek körén belül is első sorban referenciális bizonytalanságokra és arra, hogy az adott szó által megnevezhető dolgok körén belül vannak olyanok, amelyekre ez a megnevezés jobbnak, szerencsésebbnek tűnik, mint a másikra)⁴⁵. Bármilyen irányban is kezdjük el keresni e kérdésre a választ, előbb vagy utóbb mindenképpen szembesülnünk kell azzal a problémával, hogy a) a prototipikussággal kapcsolatos jelenségeket az elménkben tárolt (szemantikai, konceptuális vagy bármilyen egyéb jellegű) reprezentációk inherens tulajdonságaiból következőnek tartjuk-e, vagy b) azt a véleményt fogadjuk el, hogy a prototipikalitási jelenségek e reprezentációk mentális feldolgozása során lépnek fel, e procedurális tényezőkből következnek⁴⁶, vagy pedig c) azt, hogy a jelenségek egyik részének procedurális, másik részének reprezentációs tényezők állnak a háttérben. Ennek az állásfoglalásnak az eredménye viszont közvetlenül nem feltétlenül fontos a kétszintű szemantika szempontjából, ugyanis úgy tűnik, a prototipikus hatások e keretben bizonyára a fogalmi rendszer elemeihez rendelhetők, nem pedig a szemantikai rendszer elemeihez, és így e jelenségek mibenlétének a feltárása nem a szemantika, hanem a kognitív pszichológia egy, a nyelvészetén kívül álló diszciplinájának a feladata. Ha például a QUINE által említett *hegy* esete-re gondolunk: amennyiben elvlasztjuk egymástól a *hegy* szó jelentését és a *HEGY* fogalmát (amely bizonyára komplex fogalom, és olyan konceptuális összetevőket tartalmaz, amelyek megadják, hogy a hegy fölfelé irányuló domború, felül csúcsosodó alakzat, amely nagyon magas, továbbá bizonyára kapcsolódik hozzá a hegynék egy vagy több mentális képe), akkor bizonyára a *HEGY* fogalma az, amely bizonytalan határokkal ren-

delkezik, és ez indukálja e kifejezés vonatkozásának bizonytalanságát. Vagy tekintsük az *iskola* lexéma (10) alatti jelentését és ennek a következő grafikus reprezentációját:

(15) λX [ÉPÜLET X ÉS CÉL X W] | $W =$ OKTATÁSI ÉS TANULÁSI FOLYAMATOK.

Ennek alapján az *iskola* szó használata kapcsán esetlegesen fellépő, prototipikus-sággal kapcsolatos jelenségek — tehát egyrészt a referenciális bizonytalanság QUINE által ismertetett két fajtája, másrészt a különböző használatok jóságának vagy kevésbé jóságának a kérdései — arra vezethetők vissza, hogy az *ÉPÜLET*, a *CÉL*, valamint a W -vel rövidített komplex fogalom, illetve ennek fogalmi összetevői szerveződnek prototipikusan. Így például annak az eldönthetetlensége, hogy valaki az iskolában tartózkodik-e akkor, ha éppen az iskola épületétől különválasztott tornateremben van, nem közvetlenül az *iskola* szó szemantikájának a függvénye, hanem az *ÉPÜLET* fogalom bizonytalanságával, nem pontos meghatározottságával függhet össze.

Úgy tartom tehát a kétszintű szemantikába beépíthetőnek a prototipikalitás jelenségének kezelését, amennyiben deklaráljuk, hogy azon fogalmak közül, amelyekre a szemantikai mentális reprezentációkban szereplő indexikális jellegű komponensek egy-egyértelműen utalnak, némelyik nem a kategorizáció klasszikus modellje, hanem a prototípuselméleti modell alapján szerveződik, és ennek megfelelő jellemzőkkel bír⁴⁷.

3.3. A kétszintű szemantika hatékonyságának kérdése

Miután az előző szakaszban bevezettem bizonyos újabb elgondolásokat a kétszintű szemantika rendszerébe, végül néhány konkrét példán fogom bemutatni, hogy részben magában az elmélet klasszikus kifejtéseiben rejlő fogalmak alapján, részben pedig az újonnan bevezetettékre építve hogyan ítéltethők meg azok a kritikai megjegyzések, amelyeket TAYLOR fogalmazott meg a kétszintű szemantikával kapcsolatban (1994.).

TAYLOR rendszerint kifogásolja⁴⁸ a kétszintű szemantikának azt a heurisztikai elvét, amely megköveteli, hogy lehetőség szerint egy szónak minél több használatát igyekezzünk egyetlen szemantikai reprezentációban összefoglalni, és a különféle jelentésvariánsokat ebből az általánosabb, a minden jelentésváltozatban közös komponenseket tartalmazó reprezentációból levezetni. Bár ezt az elvet ebben a formában nem mondja ki BIERWISCH azon a helyen, amelyre TAYLOR hivatkozik, a kérdéses heurisztikai elv valóban magában foglalja ezt a szándékot is, és a kétszintű szemantika keretében készült vizsgálatok is többnyire alkalmazzák azt. Az említett elv a kétszintű szemantika alapvető szándékával függ össze, tudniillik azzal, hogy olyan szemantikai elméletet képviseljen, amelyben a természetes nyelvi poliszémia rendkívül széles körű jelensége minél gazdaságosabb rendszerben kezelhető, korlátozott számú alapelem és néhány ezeken operáló generáló szabály segítségével. A háttérben természetesen ugyanaz a megfontolás húzódik meg, mint a generatív mondatnyelvben: tudniillik hogy az emberi elme kapacitása véges, ezért a nyelvi kompetenciának gazdaságosan kell reprezentálva lennie, ha működőképes akar lenni. Ennek az általános alapelvnek a feltételezése pusztán logikai szempontból is elkerülhetetlennek látszik, viszont nem következik belőle semmilyen, a szemantikai rep-

reztációk konkrét esetekben való megvalósulásával kapcsolatos kötelező követelmény, így az sem, amit TAYLOR a kétszintű szemantika (és ezt a heurisztikai elvet elfogadó egyéb szemantikai elméletek) szemére vet, hogy amennyiben egy szó használatai visszavezethetők egy általánosabb reprezentációra, akkor biztos, hogy a nyelvhasználó ezeket ténylegesen az általános jelentésből vezeti is le (tehát az elmében nem lehetnek azon túl önállóan reprezentált, specifikáltabb jelentésváltozatok is). Amint a kétszintű szemantika elméleti háttéréből világosan látszik, BIERWISCH ezt a semmilyen adattal sem alátámasztható vélekedést nem osztja; vélhetően a homonímia és a poliszémia egyes esetekben való elkülönítéséhez hasonlóan (amely a jelen problémához egyébként nyilvánvalóan közel áll) az egyes jelentések általános vagy specifikusan (is) reprezentált jellegének eldöntése csak kísérleti módszerekkel gondolható el, és ideális esetben talán meg is valósítható⁴⁹.

TAYLOR kritikájának egy másik pontja a szemantikai konstansok (jelentéskomponensek) státusával kapcsolatos. Mivel ő BIERWISCH munkáit úgy értelmezi, hogy a kétszintű szemantika ezeket a konstansokat a szemantikai rendszerhez sorolja, ennek pedig TAYLOR nem látja értelmét, ezt az elképzelést elveti (1994. 13). Minthogy viszont (amint fentebb láthattuk) a kétszintű szemantika maga is fogalmakként (vagy esetleg fogalmakra egy-egyértelműen utaló összetevőkként) gondolja el a szemantikai konstansok jelentős részét (ilyen például a TAYLOR által említett *PLACE*, *LOC*, *VERT*, valamint az összetett *OKTATÁSI ÉS TANULÁSI FOLYAMATOK*), így TAYLOR ellenvetése legfeljebb annyiban érinti a kétszintű szemantikát, hogy az általa használt terminusok pontosabb, világosabb, félreérthetetlen meghatározást igényelnek. E ponton viszont valóban fellelhető egy világosan érezhető és súlyosnak mondható hiányosság a kétszintű szemantikában, hogy tudniillik a közvetlenül fogalmakra utaló szemantikai konstansokon kívül vannak olyan jelentéskomponensek is, amelyek helyét valóban a szemantikai rendszerben kell keresnünk, és amelyeket BIERWISCH és követői nem különítenek el világosan a konceptuális rendszerbe tartozóktól. Egy ilyen komponens például a *CAUS* a (9)-ben, amely a kauzativitás mozzanatát adja a szemantikai reprezentációhoz. A kauzativitás önmagában nem tekinthető teljesen specifikált fogalomnak, tudniillik attól függően, hogy milyen típusú entitások a szereplői (tehát a kontextus függvényében) különböző módon értelmeződik. A kauzativitás e jelentésváltozatairól hasonló és különböző jegyeik alapján úgy tűnik, hogy a *CAUS* komponens konceptuális differenciálódásával jönnek létre; a konceptuális differenciálódás kiindulópontja viszont a szemantikai reprezentáció, ebből következően a szemantika szintjén kell lokalizálnunk e komponenset. Ez ugyanakkor nehezen értelmezhető, ugyanis a konceptuális differenciálást a kétszintű szemantika úgy határozza meg, mint egy a grafikus reprezentációban egzisztenciálisan kvantifikáltként ábrázolható változó valamely behelyettesítését; a *CAUS* komponenshez viszont nem tartozik ilyen egzisztenciálisan kvantifikált változó. Nem világos, hogy miképpen oldható fel ez az ellentmondás.

TAYLORnek az egyes szemantikai elemzésekre vonatkozó megjegyzéseire ennél valamivel könnyebb felelni. Egy igen érdekes probléma, amely a kétszintű szemantika eddigi változataiban nem tűnik megoldhatónak, az, hogy az *iskola*⁵⁰ (14) alatti szemantikai reprezentációjának *W* eleme nem marad változatlan a konceptuális eltolódások folyamán. Még ha el is fogadjuk az *iskola* intézménykénti értelmezésében a *W* (14) alatti körülírását, a továbbiakban már nem tűnik helyesnek az elemzés, tudniillik ha épületként

értelmezzük, akkor annak célja már nem azonos *W*-vel, hanem hozzávetőleges célja az lesz, hogy benne van elhelyezve egy olyan intézmény, amelynek célja *W*. Bár elképzelhetőnek tartom, hogy TAYLORnek ezen a ponton igaza van, megfontolandó e jelenség értelmezésének egy olyan irányú lehetősége is, amely a jelentéseket alkotó fogalmi összetevők prototipikus jellegének feltételezésével vált lehetővé. Ennek értelmében lehet, hogy a *W* értéke maga nem változik az *iskola* különböző interpretációiban, hanem látványosan különböző fogalmak — egyrészt a *CÉL*-nak, másrészt a *W* által rövidített komplex fogalom valamely vagy több összetevőjének, végül pedig az *INTÉZMÉNY*, illetve az *ÉPÜLET* fogalmaknak — bizonytalan, de legalábbis általános jellegéből és kölcsönhatásából (szelekciós viszonyaikból) következik. Ennek alátámasztására azt a — döntő bizonyítéknak a legkevésbé sem tekinthető — érvet hozhatjuk fel, hogy bár a TAYLOR által javasolt körülírás kétségtávol pontosan jellemzi azt a tényállást, amely fennáll, ha egy iskolának van egy épülete, ellenben meglehetősen mesterkéltnek és túlságosan is kifinomultnak tűnik ahhoz, hogy az adott szó ezen értelmezésének használati szabályát adekvátan rögzítse. Arra a kérdésre, hogy *Miért építették ezt az új iskolát?*, (28) minden további nélkül elfogadható válasznak tűnik, míg (29) (vagy bármely egyéb, TAYLOR javaslatára építő válasz) ebben a kontextusban nyelvérzékem szerint nem képzelhető el:

(28) *Hogy normális körülmények között tanulhassanak a gyerekek.*

(29) *Mert benne fogják elhelyezni/Hogy benne helyezték el a Petőfi iskolát.*

TAYLOR a továbbiakban kitér a (9)-ben szereplő *NEG(SCHLAF X)* összetevőre is. Szerinte ugyanis ennek a komponensnek az értelmezéséhez elengedhetetlenül szükséges az alvás folyamatáról, az alvásról mint bizonyos életformák elengedhetetlen életjelenségéről, alvás és ébrenlét periodikus váltakozásáról meglévő ismereteink figyelembevétele, és a kétszintű szemantika nem képes semmit sem mondani ennek az összetevőnek a jelentéséről, ha nem ad számot egyszersmind a *SCHLAF* komponens konceptuális értelmezéséről is. Világosan látszik, hogy itt a problémát ismét az okozza, hogy TAYLOR félreérti a kétszintű szemantikát, és a *SCHLAF*-ot a szemantikai rendszer elemeként fogja fel (amely rendszerben, amint helyesen megállapítja, nem interpretálódik, mivel nem is interpretálódhat). Viszont semmiképp sem tűnik haszontalannak, hogy ennek kapcsán kitérjünk a TAYLOR által hiányolt leíró rendszer mibenlétére. Ő a LANGACKER-féle predikációs bázis elképzelésre hivatkozik, amely szerint (durva közelítéssel) egy kifejezést mindig egy (a világról alkotott tudásunk alapján összeálló) bázis alapján tudunk értelmezni, a kifejezés pedig e bázisnak valamely részét állítja előtérbe, profilba. Ez az elgondolás viszont, amely bizonyos szempontból a FILLMORE-féle keretszemantikával rokon (vö. FILLMORE: 1985., valamint FILLMORE – ATKINS: 1992.), a kétszintű szemantika értelmében nem a szójelentések, hanem a fogalmak rendszerét építi fel, igyekszik jellemezni. A kétszintű szemantika éppen ezért nem vállalkozik e tényezők feldolgozására, tudniillik ez nem a szemantikai, hanem a konceptuális rendszer rekonstrukcióját jelentené, ez pedig kívül esik a nyelvtudomány feladatkörén.

4. Összegzés

A fentiekben kísérletet tettem annak áttekintésére, hogy mennyiben teszik lehetővé a modern kognitív szemantikai elméletek egyes, a szavak jelentésének „szabálytalanságaival”, nem triviális természetével kapcsolatos jelenségek olyan rendszerességű feldolgozását, amelyre sem a korábbi nyelvészeti, sem a nyelvfilozófiai megközelítések nem adtak alkalmat. Különösen két tényezőt tartottam szem előtt, amelyekkel kapcsolatban még számos kérdést kell tisztázni a nyelvtudománynak és a kognitív pszichológiának: a fogalmi és szemantikai rendszerünk önállóságával, illetve elválaszthatatlanságával kapcsolatosat, illetve azt, hogy bármennyire is igyekszünk világos szabályokat adni a nyelvi eszközök használatára, valamilyen szinten mindenképpen számolnunk kell a használat határozatlanságával, illetve végső soron pontos meghatározhatatlanságával. Arra tettem javaslatot, hogy amennyiben feltételezünk egy, a fogalmi rendszerünkötől részben önálló — bár azzal kétségekívül szorosan együttműködő — saját szabályszerűségekkel is rendelkező szemantikai modult, ne ebben próbáljunk számot adni e meghatározhatatlanságról, hanem fogalmaink bizonytalanságának, prototipikus viselkedésének tulajdonítsuk azt.

Természetesen maradt számos probléma, amellyel nem állt módomban foglalkozni, és amelyek megnyugtató megoldásának módja a jelen körülmények között véleményem szerint nem világos. Így például triviális, hogy azzal, hogy a prototipikalitási jelenségek mibenlétének tisztázását elválasztottam a szemantika — és egyáltalán a nyelvtudomány — feladatkörétől, egyáltalán nem válik világossá, hogy mi okozza e jelenségeket, és így (mint korábban is jeleztem) nem kerültünk közelebb a prototípusok mentális reprezentáltsága problémájának tisztázásához.

Kérdés az is, hogy elfogadhatónak fog-e bizonyulni ez az alapvetően elméleti megfontolások alapján született javaslat a tények tükrében is. Ennek kapcsán lényeges az a jelenleg még nem belátható probléma — amellyel a kétszintű szemantikának előbb vagy utóbb mindenképpen szembe kell néznie —, hogy milyen kihatással van az, hogy ilyen nagy teret kapnak ebben az elméletben lényegük szerint bizonytalan és meghatározhatatlan fogalmaink, az elmélet falszifikálhatóságára. Képes-e ellensúlyozni ezt a jelentős bizonytalansági tényezőt a kétszintű szemantika által alkalmazott formális eszköztár?

E kérdések tisztázása csak a jövőben, nagy számú és különböző jellegű lexikai elemek és komplex nyelvi struktúrák elemzésével válhat lehetővé.

Jegyzetek

- * A szerző — aki a KLTE magyar–német–finnugor szakos hallgatója és a Láthatatlan Kollégium diákja — köszönetet mond a Láthatatlan Kollégiumnak, hogy megteremtette a jelen dolgozat létrejöttéhez szükséges feltételeket, kollégiumi tutorának, KIEFER FERENC akadémikusnak a dolgozat témájával és megvalósulásával kapcsolatos észrevételeiért és tanácsaiért, valamint mindazoknak, akik átolvasták a kéziratot — különösen KERTÉSZ ANDRÁS egyetemi tanárnak — értékes megjegyzéseikért és helyreigazításaikért.
- 1. Amikor e helyen, illetve a továbbiakban hagyományos nyelvészeti poliszémia- és homonímia-felfogásról beszélek, ezen a például KÁROLY: 1970. által összefoglalt, az iskolai nyelvtan által is tanított (például SZENDE: 1994., BENCÉDY – FÁBIÁN – RÁCZ – VELCSOVNÉ: 1988., ADAMK-NÉ (szerk.): 1989.), és mind Magyarországon, mind pedig nemzetközileg (például *Meyers*

Grosses Taschenlexikon 1987. Polysemie szócikk) a köztudatban élő polisziémaértelmezést ért. Nem kívánok bővebben foglalkozni a különböző szerzőknek e témával kapcsolatos véleményei között kétségekívül megfigyelhető eltérésekkel, ezeket ugyanis nem tartom lényeginek. Említést érdemel viszont az a tény, hogy a hagyományos strukturális szemantika egyes képviselői (különösen LYONS: 1995. 54–60) a hagyományos polisziémaértelmezéstől eltérő álláspontot képviselnek, amennyiben kiküszöbölik annak számos problematikus feltevését, és világosabb terminológiát is követnek. Így a polisziéma hagyományos felfogásához az alábbiakban fűzött kritikai megjegyzések rájuk értelemszerűen nem vonatkoznak.

2. A hagyományos megközelítések rendszerint nem tesznek különbséget e két jelentésváltozaton belül lehetséges különböző olvasatok között, tudniillik hogy a szó nemcsak ezeknek az osztályoknak az elemeire (példányokra) utalhat, hanem magukat az osztályokat (típusokat) is képes megnevezni, például *Nagyon szeretem a körtét*.
3. Röviden megjegyzendő, hogy elképzelhető a jelentések ettől a megközelítéstől eltérő módon való tematizálása is; így például az irodalomtudományban lényeges szereppel kitüntetett interpretációelméleti elgondolások (például a hermeneutika és a dekonstrukció nyelvkonceptiója) a jelentésnek ettől alapjaiban eltérő — sokkal inkább a lexémák többjelentésű jellegét előtérbe állító, a kontextus egyértelműsítő hatását jórészt figyelmen kívül hagyó — elgondolást képviselik. A jelen dolgozatban viszont ezekkel a nyelvészetiileg valószínűleg kezelhetetlen megközelítésekkel nem kívánok a továbbiakban foglalkozni.
4. Bár a hagyományos nyelvtanok ebben a kontextusban nem tesznek különbséget a szó különböző használati között, mégis világos, hogy ellentétben például DEME megállapításával (1984. 131), a homonímiát (magyar terminussal: azonos alakúságot) nem értelmezhetjük sem lexémák tulajdonságaként — tudniillik például az *ég* (N) és az *ég* (V) lexémának a paradigmái világosan különválnak, csupán alapalakjaik egyeznek meg —, sem pedig szövegszavak (szóelőfordulások) jellemzőjeként, tudniillik az adott kontextusba helyezett szövegszóról szintaktikai és szemantikai környezet alapján rendszerint világosan megállapítható, hogy a hangalakjához lehetségesen hozzárendelhető szintaktikai-morfológiai és szemantikai jellemzések közül ténylegesen melyik tartozik hozzá, tehát a kontextus alapján specifikálható, hogy a szóelőfordulás a hangalakjához rendelhető lexémák melyikének paradigmáján belül és hol helyezkedik el (vö. (2) példamondatok). Ezek alapján világossá válik, hogy a *homonímia* a szónak csak 'szóalak'-ként való használata esetén értelmezhető. Nem szükséges részletezni, hogy mennyire elfogadhatatlan a jelentéviszonyok e hagyományos felfogása ezen a ponton, hogy tudniillik a rendszerint (például KÁROLY: 1970. 78) egymással szembeállított homonímia és polisziéma tulajdonképpen nem is állíthatók szembe, mivel nem azonos jellegű nyelvi elemekre vonatkoztathatók (az előbbi szóalakoknak, míg az utóbbi lexémáknak lehetséges attribútuma). A *polisziemia* és *homonímia* fogalmához lásd még CRUSE: 1986. 80.
5. Vö. TAYLOR: 1995. 103; e két szempont kifejtéséhez vö. KÁROLY: 1970. 78–91; SZENDE: 1996. 66–7; TAYLOR: 1995. 103–5 és LYONS: 1995. 58–60. Megjegyzendő, hogy amennyiben leíró (szinkrón) feldolgozás keretében kívánjuk meghatározni a homonímia fogalmát, az etimológiai szempont figyelembevételére nem engedhetők meg, mert amennyiben mégis figyelembe vesszük, a kérdéses fogalom szinkrón szempontból még nem válik motiválttá, ez pedig sérti a leírás fogalmainak kellő motiváltságát megkövetelő tudományelméleti alapelvet (vö. KERTÉSZ: 1993. 36–7).
6. Vö. különösen QUINE: 1960/1980. 222–74.
7. Ennek megfelelően, amint QUINE is hangsúlyozza (1960/1980. 223–4), a referenciális bizonytalanság tulajdonképpen e két rokon, de egymástól elkülöníthető jelenségből tevődik össze.
8. QUINE: 1960/1980. 226.
9. Mivel QUINE a logika felől közelítette meg a szójelentést (tehát elsősorban az érdekelte, hogy a szó milyen módon befolyásolja annak a mondatnak az igazságfeltételeit, amelyben szerepel),

így nem tartotta szükségesnek a homonímia és a poliszémia megkülönböztetését (vö. 1960/1980. 229–30). Megjegyzendő, hogy a QUINE által javasolthoz hasonló úgynevezett poliszémiaesetek — amint legkésőbb ZWICKY és SADOCK tanulmányával (1975.) világossá vált — nem vezetnek automatikusan helyes eredményre, és csak komoly körültekintéssel alkalmazhatók.

10. Ez utóbbi terminus kevésbé érdekes a nyelvészeti szemantika szempontjából, mivel (a nevéken kívül, amelyeket QUINE szinguláris szavaknak nevez) minden szó általános jelentésű, és így a normát, a „jelöletlen” esetet képviseli.
11. Vegyük a *levél* szó példáját. Megállapítható az említett teszt alapján, hogy többértelmű, két jelentése 'küldemény'-ként és 'falevél'-ként parafrázálható. Mindkét jelentés nyilvánvalóan általános és potenciálisan bizonytalan (nevezhető-e például *levélnek* az utóbbi esetben a fű föld feletti, zöld része?). Az első jelentésben a *levél* ismét többértelműnek tűnik, jelenthet egyfelől 'postai küldeményt általában', másfelől 'személyes küldemény'-t, és így ha például reklámot találunk a postaládában, minden további nélkül mondhatjuk azt, hogy *Kaptam egy levelet, de az nem levél volt.*
12. A *Zwei-Ebenen-Semantik*, illetve *two-level approach* elnevezéseket, amelyeket a szakirodalom ennek az elméletnek a megnevezésére használ, nem maga BIERWISCH, hanem munkatársa, EWALD LANG vezette be (vö. például 1994.).
13. A modularista kogníciófelfogáshoz vö. FODOR: 1996., amely ezen irányzat egyik klasszikus kifejtésének összefoglalása, valamint lásd még PLÉH: 1996. 23–4. A modularista nyelvelméletbe kiváló bevezetést ad FANSELOW – FELIX: 1993.
14. Vö. BIERWISCH: 1983e. 66, valamint 1987.
15. A *reprezentáció* kifejezést a kognitív nyelvtudomány két különböző jelentésben használja. Ez a terminológiai bizonytalanság rendkívül zavaró, ugyanis a szövegekben gyakran nehéz eldönteni, hogy e két jelentés közül éppen melyikre szándékozik utalni a szerző, ez pedig súlyos félreértésekre adhat okot. Egyrészt utalhat e szó valamely képességre vagy tudásra az emberi elmében való elraktározottságára, ennek tartalmára vagy formájára (tehát az illető tudás vagy képesség *mentális reprezentációjára*). Másrészt pedig jelentheti ezeknek az elméleti ismereteknek a tudományos érvelésen belüli szemléletes megjelenítését, többnyire vizuális ábrázolását, modellálását (ilyenkor általában beszélhetünk *grafikus reprezentációról*). Míg a *mentális reprezentáció* kifejezést általánosan használja a szakirodalom, az utóbbi jelentésre nem rendelkezünk ilyen általánosan elfogadott pontosabb elnevezéssel, így a *grafikus reprezentáció* kifejezést csupán ideiglenes jellegűnek szánom. A továbbiakban ezeket az egyértelműbb elnevezéseket fogom használni a *reprezentáció* helyett, kivéve azokat az eseteket, amikor a szövegkörnyezetből egyértelműen kiderül, hogy melyik jelentéséről van szó. BIERWISCH reprezentációkon itt mentális reprezentációkat ért.
16. BIERWISCH ezen elképzelésének a háttérben jól érezhető az úgynevezett kompozicionalitás elvének az elfogadása, amely a következőt mondja ki: *bármely komplex jel jelentése az öt alkotó jelek jelentésének és kombinációjuk módjának függvénye*; illetve intenzionális logikai megfogalmazásban: *a funktor intenziója és argumentumai intenziója egyértelműen meghatározzák kimenetének intenzióját* (MÁTÉ – RUZSA: 1993. 74); vö. BIERWISCH: 1983e. 79: „*In einem laxen Sinn ist dieses Prinzip unabdingbar, wenn es überhaupt so etwa [sic, helyesen: etwas] wie reguläre Bedeutungszuweisung für komplexe Ausdrücke geben soll.*” BIERWISCH viszont az idézett helyen azt is leszögezi, hogy ez az elv szigorú értelemben véve nem feltétlenül érvényes a természetes nyelvre, érvényességi körét ugyanis esetleg korlátozza a konceptuális szelekció művelete, lásd alább.
17. BIERWISCH: 1983e. 73–5 nyomán; helytakarékosági megfontolásból eltekintettem a jelentéskomponenseknek ott megadott típuselméleti jellemzésétől.
18. Így a *jelentéskomponens* megnevezés megtévesztő: ezen ugyanis általában olyan absztrakt

objektumokat szokott érteni a jelentéstani szakirodalom, amelyek a szemantikai rendszer elemei, egymással a fonológiai jegyek mintájára oppozícióban állnak, és megadják az adott lexéma általi megjelölhetőség szükséges és elégséges feltételeit. A kétszintű szemantikának a konceptuális rendszerhez tartozó jelentéselemeit az egyszerűség kedvéért mégis jelentéskomponensnek fogom nevezni a továbbiakban, mivel ebben az elméleti keretben ezek a lexikális jelentések alkotóelemei (tehát a klasszikusnak mondható strukturális szemantika jelentéskomponenseihez legközelebb álló entitások). Ezt a döntést indokolja továbbá, hogy vannak bizonyos kivételek, tudniillik olyan jelentéskomponensek, amelyeket a kétszintű szemantika a szemantikai modulhoz tartozónak tart; e kivételekkel, valamint a kétszintű szemantika ez utóbbi feltevésével kapcsolatban lásd a 3. fejezetet.

19. Az alábbiakban általam bemutatottakon túl igen sok további érvet sorol fel BIERWISCH – LANG (szerk.): 1987., amelynek összefoglalása BIERWISCH – LANG: 1987. Amint viszont ők maguk is több helyen hangsúlyozzák, a vizsgált adatokból nem k ö v e t k e z i k az önálló reprezentációs szint feltételezésének szükségszerűsége, az csupán heurisztikai feltevést képvisel, amelyet csak — különösen alternatív elméletekkel szembeni — termékenysége és magyarázóereje tehet indokoltá: „*Die Legitimation unserer allgemeinen Feststellungen gründet sich deshalb vor allem darauf, daß sie den Rahmen für die systematische Erklärung eines relativ komplex strukturierten Ausschnitts relevanter Fakten liefern und sie der Überprüfung an theorieinternen wie an externen Zusammenhängen zugänglich machen*” (BIERWISCH – LANG: 1987. 677).
20. Említést érdemel, hogy a szemantikai aluspecifikáltság elvét nem fogadja el a kétszintű szemantika minden művelője. Így például DÖLLING a kétszintű szemantika általa kidolgozott, szigorúan formalizált változatában (1992.), valamint STRIGIN (1985.) teljesen specifikált elsődleges jelentésváltozatokból indulnak ki, amelyek alapján bizonyos komponensek törlésével és másokkal való helyettesítésével (amelyeket a konceptuális eltolás hajt végre; lásd alább) adódnak a további, derivált jelentésváltozatok.
21. Ez az indokoltság és elfogadhatóság viszont csak arra vonatkozik, hogy BIERWISCH az idézett tanulmányban az általa kidolgozott elméletet szélesebb körben kívánja bemutatni, és így a *poliszémia* kifejezés ezen az elméleten kívüli, általánosan elfogadott használati módjához igazodik. Saját elméletén belül (tehát a szójelentések mentális reprezentációinak felépítéséről, illetve az ezeken elvégezhető konceptuális műveletekről vallott nézetei függvényében, lásd alább) viszont BIERWISCH nem definiálja a *poliszémia* terminust, mivel az hagyományos felfogásában nem is értelmezhető e keretben. Így semmi akadályja annak, hogy a *poliszémia* terminust a kétszintű szemantika elméletén b e l ü l tetszés szerint definiáljuk.
22. Megjegyzendő, hogy ez a definíció világosan homonímiának minősíti a hagyományosan grammatikai homonímiaként említett eseteket is.
23. Megjegyzendő, hogy ezáltal a *homonímia* terminus használati lehetőségeinek köre nagymértékben kitágul hagyományos értelmezéséhez képest, amiért TAYLOR el is marasztalja az ilyen irányú lépéseket (1995. több helyen, különösen 104 kk.). Így tudniillik nem áll módunkban elválasztani azokat az eseteket, amikor érezhetően összetartozik két jelentésváltozat (tudniillik az egyik jelentés alapjául szolgál a másiknak), bár a hozzájuk rendelhető konceptuális reprezentációk aktuálgenezise során nem ugyanazon szemantikai reprezentációból indul ki a beszélő, azoktól az esetektől, amikor két jelentés csak teljesen véletlenül tartozik közös szóalakhoz, és egyébként semmi közük nincs egymáshoz. Ezt a kritikát viszont a kétszintű szemantika részéről egyértelműen visszautasíthatjuk, mivel a szinkrón leírás során semmiféle világos elméleti relevanciája nem állapítható meg e különbségtételnek (a diakrón szempontok figyelembevétele pedig nem engedhető meg, lásd 5. jegyzet).
24. Ez természetesen csupán az ideális lehetőség; mivel ilyen irányú kísérleteket mindeddig nem végeztek, kérdéses, hogy egyáltalán lehetséges és kiértékelhető lenne-e a gyakorlatban is egy ilyen vizsgálat.

25. A konceptuális eltolással kapcsolatos elképzeléseket érdekesen egészíti ki BOSCH: 1992., különösen 25–9.
26. Természetesen nemcsak a *megért*, hanem a (17)-es mondatban szereplő *Faulkner* értelmezése is változik az egyes olvasatokban; ez BIERWISCH szerint konceptuális eltolásokon megy keresztül, és ezáltal jut a (18–20) alatt parafrázelt jelentésekhez.
27. BIERWISCH eredeti példája: *Hans hat die Schule verlassen und ist ans/ins Theater gegangen* (1983e. 94).
28. Ez az ellentmondás viszont nem teljesen egyértelmű; vö. BIERWISCH: 1983e. 94.
29. Bár DÖLLING (1992.) bemutat egy igen alaposan kidolgozott rendszert, amelyben a konceptuális eltolás és szelekció működését formalizálja, ez a munka számos ponton eltér a kétszintű szemantika bizonyos, kimondott és kimondatlan elveitől, és így nem tekinthető e kérdés megnyugtató tisztázásának.
30. Ezek közül a leglényegesebb munka SCHWARZE és SCHEPPING tanulmánya (1995.), amely viszonylag részletesen és rendszeresen foglalkozik a kétszintű szemantika kontrasztív alkalmazásának lehetőségeivel és tanulságaival, és amelynek a témával kapcsolatos gondolatait a továbbiakban felhasználom. Említésre érdemes, hogy a szerzők ugyanott (főleg 295–8) igen érdekes kiegészítéseket is javasolnak a kétszintű szemantika klasszikus változatához képest, amelyek sajnos nincsenek kellő részletességgel kifejtve, de rendkívül termékenynek látszanak.
31. Vö. például TAYLOR: 1995. 22–4.
32. A kategorizálás hagyományos elméletéről bővebben ír KLEIBER: 1990/1993., különösen 11–28, valamint TAYLOR: 1995., különösen 20–37.
33. Nyilvánvalóan ez, valamint a b. pont alattiak ugyanarra a jelenségre utalnak, amelyet QUINE kapcsán referenciális bizonytalanság (*vagueness*) néven említettem.
34. Vö. például ROSCH: 1975.; kommentálja TAYLOR: 1995. 42–58.
35. Ez az elnevezés arra utal, hogy a preferált szint az élőlények kognitív kategorizálására szolgáló fogalmi hierarchiákban rendszerint a nemek (genera) elnevezését tartalmazó szint, ugyanis ezt a jelenséget először a nem tudományos biológiai taxonómiákkal kapcsolatban ismerték fel. A hierarchikus fogalmi rendszerekhez lásd CRUSE: 1986. 136–56.
36. E kérdés általános tárgyalását lásd KLEIBER: 1990/1993. 55–70, szigorúbb kifejtését pedig BLUTNER: 1985.
37. Ezek legrészletesebb kifejtései LAKOFF: 1987., illetve LANGACKER: 1987., 1991. A prototípus-elméletet felhasználó szemantikai elméleteket igen alaposan és sokoldalúan mutatja be egyfelől TAYLOR: 1995., aki ezek híveként fejt ki feltevéseiket, másfelől KLEIBER: 1990/1993., különösen 109–43, aki hiányosságait és hibáit kimutatására törekszik.
38. A nyelv- (és kogníció-)elméletek e két válfajának rövid összevetését lásd KIEFER: 1994., valamint SCHWARZ: 1992. 44–54.
39. Ennek megfelelően e szemantikák előszeretettel foglalkoznak kifejezések metaforikus interpretációinak kérdéseivel, vö. például a TAYLOR – MACLAURY (szerk.): 1995. kötetben szereplő tanulmányok, valamint LAKOFF – JOHNSON: 1980.
40. Vö. például KLEIBER: 1990/1993. 109–37.
41. A *climb*-ot elemzi TAYLOR: 1995. 106–9, a különböző kutatóknak, elsősorban LAKOFFnak és BRUGMANNnak az *over*-ral kapcsolatos megállapításait összefoglalja ugyanott (109–16).
42. Ezt GEERAERTS: 1995. igen meggyőzően kimutatja.
43. Továbbiakat említ például KIEFER: 1995.
44. Ez a jelenség vélhetően ugyanazokra az okokra vezethető vissza, mint amelyeket TAYLOR (1994. 19) említ, hogy tudniillik, ha nyelvhasználókat megadott poliszém szavakat tartalmazó példamondatok létrehozására szólítunk fel, azok hajlamosak e mondatok megalkotásakor e szó egy bizonyos olvasatára koncentrálni. E jelenséget ennek értelmében szintén arra vezethetjük vissza, hogy — bár az egyes variánsok a reprezentáció tartalma szintjén egyenrangúnak tekin-

tendők —, a) az előállításukat végző konceptuális műveletek vagy az általuk a szemantikai reprezentációhoz rendelt konceptuális egységek elérhetősége eltérő lehet (amelynek speciális esete az, amikor egy olvasat közvetlenül adódik a szemantikai reprezentációból, és nem szükséges eléréséhez derivációs műveletek végrehajtása), illetve b) elképzelhető, hogy a preferált jelentésvariánsok önállóan is tárolt szemantikai reprezentációval rendelkeznek, amelynek elérhetősége jobb az alulspecifikált reprezentációjánál.

45. E ponton különösen óvatosságra készítet az a tény, hogy bár a BIERWISCH körül csoportosuló kutatók körében nyilvánvalóan folytak prototípuselmélettel kapcsolatos kutatások (lásd BLUTNER: 1985.), mind a mai napig mégsem került arra sor, hogy a kétszintű szemantika határozottan állást foglaljon a prototipikusság jelenséghatárának az elméleten belüli elhelyezhetőségével kapcsolatban. Ennek alapján ez vélhetően nem triviális kérdés, és így dolgozatom sem lehet alkalmas végleges tisztázására; a továbbiakban megfogalmazott gondolatokat ezért inkább lehetséges kérdések felvetésének szánom, mint megoldásoknak.
46. TAYLOR (és vélhetően a holisztikus elméletek képviselőinek a többsége) nem tartja világosan elválaszthatónak az információk reprezentációját és feldolgozását (vö. 1995. 71, „What is questionable is the proposition that there exists a core definition independent of recognition procedures.”), bár a kognitív nyelvészet hagyományosan egyértelműen megköveteli ezt a különbségtételt, vö. SCHWARZ: 1992.
47. Amint e megfogalmazás alapján kitűnik, feltételeznünk kell azt is, hogy vannak olyan fogalmak, amelyek világos határokkal rendelkeznek, és szükséges és elégséges feltételek alapján szerveződnek. Ilyen lehet például a SZÁM fogalma (megjegyzendő, hogy maga a szám lexéma poliszém); nincsenek olyan dolgok, amelyekről ne tudnánk egyértelműen eldönteni, hogy számok-e (mégpedig, ezt feltétlenül szükséges hangsúlyozni, a SZÁM-nak nem a szaktudományos, hanem a hétköznapi fogalma értelmében; mivel ez a kettő nem esik egybe, egy különálló, szaktudományos SZÁM₂ fogalommal is kell számolnunk, amely egyébként szintén a klasszikus modell szerint szerveződik). Hasonlóképpen vélekedhetünk a PÁROS és a PÁRATLAN SZÁM fogalmáról, és e felfogás értelmében procedurális tényezők következményeiként értékelhetjük azokat a kísérleti eredményeket, amelyek kiderítették, hogy a beszélők egyes páros számokat „jobb” páros számnak tartanak, mint másokat.
48. Például 1994. 12, valamint 19–20.
49. Véleményem szerint tehát a kétszintű szemantika e ponton osztja TAYLORnek a lexikai tudás mentális reprezentáltságának módjával kapcsolatos álláspontját.
50. TAYLOR az *egyetem* (*university*) szót hozza példaként.

Irodalomjegyzék

ADAMIKNÉ JÁSZÓ A. (szerk.):

1989. *A magyar nyelv. Jegyzet a tanítóképző főiskolák számára a budapesti program szerint*. 4. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.

BENCÉDY J. – FÁBIÁN P. – RÁCZ E. – VELCSOV MÁRTONNÉ:

1988. *A mai magyar nyelv*. Egyetemi jegyzet. 7. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.

BIERWISCH, M.:

1983a. Major aspects of the psychology of language. In: BIERWISCH: 1983d. 1–38.

1983b. Utterance meaning and mental states. In: BIERWISCH: 1983d. 39–79.

1983c. Formal and lexical semantics. In: BIERWISCH: 1983d. 80–163.

1983d. *Essays in the psychology of language*. (Linguistische Studien, Reihe A Arbeitsberichte 114). Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft.

- 1983e. Semantische und konzeptuelle Repräsentation lexikalischer Einheiten. In: RŮŽIČKA, R. – MOTSCH, W. (szerk.): *Untersuchungen zur Semantik (studia grammatica XXII)*. Berlin, Akademie-Verlag, 61–99.
1987. Linguistik als kognitive Wissenschaft — Erläuterungen zu einem Forschungsprogramm. *Zeitschrift für Germanistik* 6. 645–67.
- BIERWISCH, M. – LANG, E.:
1987. Etwas länger — viel tiefer — immer weiter: Epilog zum Dimensionsadjektiveprojekt. In: BIERWISCH – LANG (szerk.) 1987. 649–99.
- BIERWISCH, M. – LANG, E. (szerk.):
1987. *Grammatische und konzeptuelle Aspekte von Dimensionsadjektiven. (studia grammatica XXVI + XXVII)*. Berlin, Akademie-Verlag.
- BLUTNER, R.:
1985. Prototyp-Theorien und strukturelle Prinzipien der mentalen Kategorisierung. In: *Generische Sätze, Prototypen und Defaults. (Linguistische Studien, Reihe A Arbeitsberichte 114)*. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 86–135.
- BOSCH, P.:
1992. Lexical meaning and conceptual representation. In: BOSCH – GERSTL (szerk.): 1992. 19–33.
- BOSCH, P. – GERSTL, P. (szerk.):
1992. *Discourse and lexical meaning. (Arbeitspapiere des Sonderforschungsbereichs 340, Bericht Nr. 30)*.
- CARAMAZZA, A. – GROBER, E.:
1976. Polysemy and the structure of the subjective lexicon. In: RAMEH, C. (szerk.): *Semantics: theory and application*. Washington, Georgetown University Press, 181–206.
- CRUSE, D. A.:
1986. *Lexical semantics*. Cambridge, Cambridge University Press.
- DEME L.:
1984. *A beszéd és a nyelv*. 3. kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- DÖLLING, J.:
1992. Polysemy and sort coercion in semantic representations. In: BOSCH – GERSTL (szerk.): 1992. 61–78.
- FANSELOW, G. – FELIX, S. W.:
1993. *Sprachtheorie 1. Grundlagen und Zielsetzungen*. 3. Tübingen/Basel, Francke.
- FILLMORE, C. J.:
1985. Frames and the semantics of understanding. *Quaderni di semantica* 6. 222–54.
- FILLMORE, C. J. – ATKINS, B. T.:
1992. Towards a frame-based lexicon: the semantics of RISK and its neighbours. In: LEHRER, A. – KITTAY, E. F. (szerk.): *Frames, fields and contrasts. New essays in semantic and lexical organization*. Hillsdale/New Jersey, Lawrence Erlbaum, 75–102.
- FODOR, J.:
1996. Összefoglalás az elme modularitásához. In: PLÉH (szerk.): 1996. 196–206.
- GEERAERTS, D.:
1995. Representational formats in cognitive semantics. *Folia Linguistica* 29/1–2. 21–41.
- KÁROLY S.:
1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest, Akadémiai.

- KERTÉSZ A.:
 1993. *Heuristik der deutschen Phonologie. Eine elementare Einführung in die Strategien der Problemlösung.* Budapest, Akadémiai.
- KIEFER F.:
 1994. Cognitive linguistics: a new paradigm? *Linguistics in the Morning Calm* 3. 93–111.
 1995. Can prototype theory save semantics? In: NISHIYAMA, Y. – OTSU, Y. (szerk.): *Keyo Studies in theoretical linguistics I.* Tokyo, Institute of Cultural and Linguistic Studies, Keyo University, 7–25.
- KLEIBER, G.:
 1990/1993. *Prototypensemantik. Eine Einführung.* [La sémantique du prototype. Catégories et sens lexical.] Tübingen, Narr.
- LABOV, W.:
 1973. The boundaries of words and their meanings. In: BAILEY, C.-J. N. – SHUY, R. W. (szerk.): *New ways of analysing variation in English.* Washington, Georgetown University Press, 340–73.
 1987. *Women, fire, and dangerous things. What categories reveal about the mind.* Chicago, University of Chicago Press.
- LAKOFF, G. – JOHNSON, M.:
 1980. *Metaphors we live by.* Chicago, Chicago University Press.
- LANG, E.:
 1994. Semantische vs. konzeptuelle Struktur: Unterscheidung und Überschneidung. In: SCHWARZ, M. (szerk.): *Kognitive Semantik/Cognitive Semantics. Ergebnisse, Probleme, Perspektiven.* Tübingen, Narr, 25–40.
- LANGACKER, R. W.:
 1987. *Foundations of cognitive grammar. I. Theoretical prerequisites.* Stanford, Stanford University Press.
 1991. *Foundations of cognitive grammar. II. Descriptive application.* Stanford, Stanford University Press.
- LYONS, J.:
 1995. *Linguistic semantics. An Introduction.* Cambridge, Cambridge University Press.
- MÁTÉ A. – RUZSA I.:
 1993. *A logikai szintaxis és szemantika elemei.* Egyetemi jegyzet. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Meyers grosses Taschenlexikon* 1987. Mannheim/Wien/Zürich, BI-Taschenbuchverlag.
- NUNBERG, G.:
 1980. The non-uniqueness of semantic solutions — polysemy. *Linguistics and Philosophy* 3. 143–84.
- PLÉH CS.:
 1996. A modern kognitívizmus mozgalma és változásai. In: PLÉH (szerk.): 1996. 9–34.
- PLÉH CS. (szerk.):
 1996. *Kognitív tudomány.* Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium.
- PUSTEJOVSKY, J. – BOGURAEV, B.:
 1993. Lexical knowledge representation and natural language processing. *Artificial Intelligence* 63. 193–223.
- QUINE, W. V. O.:
 1960/1980. *Wort und Gegenstand. (Word and object).* Reclam, Stuttgart.
- ROSCH, E.:
 1975. Cognitive representation of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology: General* 104. 192–233.

- SCHWARZ, M.:
 1992. *Einführung in die Kognitive Linguistik*. Tübingen/Basel, Francke.
- SCHWARZE, CH. – SCHEPPING, M.-T.:
 1995. Polysemy in a two-level-semantics. In: EGLI, U. et al. (szerk.): *Lexical knowledge in the organization of language. (Current issues in linguistic theory 114)*. Amsterdam/Philadelphia, Benjamins, 283–300.
- STRIGIN, A.:
 1985. Eine Semantik für generische Sätze. In: *Generische Sätze, Prototypen und Defaults. (Linguistische Studien, Reihe A Arbeitsberichte 114)*. Berlin, Akademie der Wissenschaften der DDR, Zentralinstitut für Sprachwissenschaft, 1–85.
- SZENDE A.:
 1994. *A magyar nyelv tankönyve középiskolásoknak*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- SZENDE T.:
 1996. *A jelentés alapvonalai. A jelentés a nyelvi kommunikációban*. H. n., Corvinus.
- TAYLOR, J. R.:
 1994. The two-level approach to polysemy. *Linguistische Berichte* 149. 3–26.
 1995. *Linguistic categorization. Prototypes in linguistic theory*. 2. kiad. Oxford, Oxford University Press.
- TAYLOR, J. R. – MACLAURY, R. (szerk.):
 1995. *Language and the cognitive construal of the world*. Berlin, Mouton de Gruyter.
- ZWICKY, A. – SADOCK, J.:
 1975. Ambiguity tests and how to fail them. In: KIMBALL, J (szerk.): *Syntax and semantics*. Volume 4. New York/London, Academic Press, 1–36.

TREATMENT OF POLYSEMY IN TWO-LEVEL AND PROTOTYPE THEORY SEMANTICS

GERGELY PETHŐ

In his work the author attempts to review the possibilities to treat through theories of modern cognitive semantics some phenomena connected with the „irregularities” of word-meaning, with their non-trivial nature, with regularities which were impossible through earlier linguistic or language philosophy interpretations.